

Bóta László – Marczali Ferenc

A Rákóczi Sámuel-ballada

© Bóta László jogutódja, 2024

© Marczali Ferenc, 2024

© Fekete Sas Kiadó, 2024

A Rákóczi Sámuel-ballada

A folklorizáció történeti elvű vizsgálata

A magyar népballadának „*ennek a rejtélyes és csodálatos szellemi vegetáció biológiájának*”¹ minél alaposabb megismeréséhez egy-egy ballada titkainak feltárásán keresztül vezet az út. Ebben a kismonográfiában a „*Püspök városába hogy bementem vala*” kezdősorú, a 17. századi török–magyar harcokhoz kapcsolt Rákóczi Sámuel-ballada genezisének titkait kutatjuk, az eddigiekhez képest új szempontú, történeti elvű megközelítéssel.²

„A váradi bassa vendégségben hiva”

Az ének Vargyas Lajos rendszerező balladakézikönyvében *A váradi basa vendégsége* típuscím alatt szerepel.³ A címet a karakteres történet sugallta: a nagyváradi basa vendégségbe, ebédre hívja a hőst, de mikor az megérkezik, annak méltatlankodása ellenére elfogatja.

---

¹ A balladakutatásra alkalmazott *szellemi vegetáció biológiája* metaforát (Bóta 1972, 1300.) azért érezzük találónak, mert a növénytakaró összetett kapcsolatrendszeréhez hasonlóan a ballada is bonyolult együttműködésből születik: írott és szóbeli, egyéni és közösségi, úri és népi alkotás egymásra hatásából (Klaniczay 1985, 100.) létrejött, sajátos tematikával és esztétikai minőséggel rendelkező kisepikai folklór műfaj. (Bóta 1971, 475.)

² A történeti elvű megközelítés módszertanáról: Bóta 1976, 1801–1807.

³ Vargyas 1976, II. k., 36.sz., 345.

*Püspök városába hogy bémentem vala,
Nem sokad-magammal, csak század-magammal,*

*A váradi bassa vendégségben hiva;
Egy cseppet sem késtem, csakhamar elmentem.*

*Mikoron bementem a város kapuján!
Mikoron bementem a város kapuján!*

*Egy felül a bassa fogá jobb kezemet,
Más felül a pogány kötözi testemet.*

A kezdő monológ után megváltozik a beszédhelyzet. A hős felháborodva fordul az őt elfogó katonákhoz, hiszen ő nem ellenség.

*Mi dolog, vitézek! hogy engem kötöztök?
Mi dolog, vitézek! hogy engem kötöztök?*

Majd változik a megszólítottak köre: a távollevőkhöz (családtagokhoz, rokonokhoz, ismerősökhöz) fordul. Elfogatásának érthetlensége mellett a rabsága is különös.

*Talán azt tudjátok, hogy én rab nem vagyok,
Héj! ha azt tudnátok, térdig vasban járok.*

Sejtelmes sorok következnek, hiszen a dob, a töröksíp, a kor hadizenéjének hangszerei a magas rangú vendég fogadásában, a jeladásban, esetleg a rabul ejtés során történt harcban egyaránt szerepet játszhatnak.

*Megüték a dobot a piac közepén,
Megfuvák a sípot a torony tetején.*

Most az elbeszélő szólítja meg a hőst. Megerősíti, amit az első versszak már sejtetni engedett: nem akárkit ért a megcsúfolás. Urak díszje volt Rákóczi Sámuel, aki most nagyon magasról nagyon mélyre, úri méltóságból rabságba jutott.

*Urak sallangóssa! Rákoczy Sámuel!
Úri méltóságod szolgására vál el.*

*Urak sallangóssa, Rákoczy Sámuel!
Kényén tartott tested térdig vasban hever.*

A befejező rész hiperbolája, a 17. századi rabénekek, később szerelmi keservesek toposza együttérzéssel érzékelteti a fogság szenvedéseit:

*Ha a tenger vize mind ténta volna is,
Valamennyi fűszál mind penna volna is,*

*Mégsem írhatná le kinjai sokságát,
Melyekkel emésztik szegényt, ő nagyságát.⁴*

Itt van előttünk mindjárt az egyik csoda, a ballada esztétikai tökéletessége, mesteri tömörsége, a beszédhelyzet folyamatos változtatásával megteremtett drámaisága. Elmondhatjuk, hogy bár az ének verselését, formai kérdéseit, stílusjegyeit illetően klasszikus népballadánk tulajdonságaival, esztétikai minőségével rendelkezik, a nyilvánvaló történelmi beágyazottsága meg is különbözteti azoktól. A drámai erőtér kiváltója ugyanis nem családi, magánéleti konfliktus, mint a klasszikus balladák legtöbbszörében, hanem egyértelműen a történelmi-politikai helyzet, ezért is nevezi Küllös Imola *történeti balladának*.⁵

Bár a szóbeli hagyományozódás nyomai a szöveg és a dallam esetében egyaránt felfedezhetők, a 19. század közepétől meginduló balladagyűjtés a szóbeli hagyományban egyetlen variánsát sem találta. A szöveget dallamával együtt Pálóczi Horváth Ádám kéziratos versgyűjteménye őrizte meg.⁶ Mégsem áll teljesen magában balladánk, mert – ugyancsak kéziratos versgyűjteményekből – ismerjük azokat a szövegelőzményeknek tekinthető rabénekváriánsokat, amelyekhez, velük egy szövegcsaládot alkotva, kapcso-

---

⁴ A ballada szövegét itt az ÉP 1979, 108. sz. 194–195. alapján közöljük.

⁵ Küllös 2012a, 123. A ballada klasszifikációs nehézségeire a későbbiekben még visszatérünk.

⁶ Pálóczi Horváth Ádám: *Ötödfélszáz énekek*. (1813), Stoll 639.

lódik. Ortutay Gyula egyenesen annak példájaként említi a *Rákóczi Sámuel*, hogy a szóhagyomány nemcsak rombol, széténekel, hanem a folklorizáció során az írásbeli alkotáson javít, szebbít, épít, újat alkot.⁷

„Szép Rákóczi László vala az én nevem”

Erre a kéziratos háttérű balladánkra és szövegcsaládjára Thaly Kálmán hívta fel a figyelmet, amikor a *Régi magyar vitézi énekek és elegyes dalok* (VÉ) 1864-es kiadásában először jelentette meg nyomtatásban a *Rákóczi Sámuel*-balladát Pálóczi Horváth Ádám *Ötödfélszáz énekek* (ÖÉ) 1813-as kéziratából. Ugyanebben a kötetben mutatta be Thaly Kálmán a szövegcsalád két másik versét is.⁸ Az egyiket *Rákóczi László börtöni éneke* címmel a Jankovich-gyűjtemény *Nemzeti Dalok Gyűjteménye* (NDGY) kéziratából közölte.⁹ Ezt tekintette alapszövegnek, és a szövegcsalád történeti háttérének Rákóczi László Nagyváradon, a török elleni harc során bekövetkezett fogságba esését, majd halálát jelölte meg. A másik bemutatott vers szövegezése II. Rákóczi Ferenc bécsújhelyi fogságára igazítja át a *Rákóczi László börtöni énekét*. Ezt Horváth Ádám gyűjteményében, közvetlenül a *Rákóczi Sámuel*-ballada után „*más hagyomány szerint*” megjegyzéssel találjuk.

Thaly Kálmán úgy vélte, a variánsok jól kiegészítik egymást, hiszen a *Rákóczi Sámuel*-ballada zárószöveiben a *kínok soksága* emlegetése „*Rákóczi László kínos kivégeztetéséről emlékezik, ugyanis némely krónikás állítása szerint fölnégyeltetett, mások szerint kerékbe töretett a törökök által*”.¹⁰

Az irodalomtörténet és a ballada kapcsán szintén érdekelt folklorisztika lényegében és máig hatóan vallja Thalynak a *Rákóczi László*-ének keletkezésére és transzformációjára adott magyarázatát. A kérdéses szövegeket újjólag publikáló kritikai kiadás¹¹ is némi korrekcióval tulajdonképpen Thaly véleményét ismétli. Eszerint az 1660 óta török megszállás alatt álló váradi vár elleni 1664-es rajtaütés után nem sokkal éneket szereztek a harc során ott fogságba esett, illetve meghalt Rákóczi Lászlóról. Ez a későbbiekben új elem-

⁷ Ortutay 1959, 226.

⁸ Thaly 1864, I. k., 171–181.

⁹ Jankovich Miklós: *Nemzeti Dalok Gyűjteménye*. (XIX. sz. eleje), Stoll 531.

¹⁰ Thaly 1864, 181.

¹¹ RMKT XVII/10, 124/I–V. sz., 569–572.

mel, II. Rákóczi Ferenc szerepeltetésével bővült, majd „*a felesleges részek lekopásával folklorizálódott, és a népballadává vált ének hőse a valóságos történeti hős helyett a fiktív Rákóczy Sámuel lett*”.¹² Rákóczi Sámuel valóban fiktív személy, mert bár I. Rákóczi Györgynek és Lórántffy Zsuzsannának volt ilyen nevű gyermeke, az hároméves korában meghalt, nem lehetett köze a balladához.¹³

Van tehát egy furcsa alaptörténetünk a váradi basa vendégségéről, amely egyben szövegmagja is a Rákóczi László nagyváradi és II. Rákóczi Ferenc bécsűjhelyi fogságáról született rabénekeknek, valamint a térdig vasban sínylődő Rákóczi Sámuel balladájának. Egy szövegcsaládot alkotó, egymással összefüggő variánsokról van tehát szó, ahol a *Rákóczi Sámuel* a történeti énekből népballadává alakulás folyamatában, a történeti ének folklorizációjában egy sajátos típust képvisel.

Állításunk szerint az eredeti név, a történeti esemény valódi szereplőjének neve ez esetben korán leszakadt a szövegről, és mással cserélődött fel. A tényleges esemény időkerete is átrendeződött, a variánsok kolofonjai 1667-es, illetve 1712-es évszámot közölnek. A szöveg nagyon karakteres epikai struktúrája azonban nem bomlott fel és nem hibridizálódott annyira, mint például a *Dancsuj Dávid*-ballada,¹⁴ vagy a még ennél is régebbi, 15–16. századi balladáink túlnyomó többségének esetében, csak lerövidült, tömörebbé, balladaszerűbbé vált. Ez keltette fel a figyelmét Bóta László irodalomtörténésznek, az ELTE Régi Magyar Irodalmi Tanszék docensének, aki az 1970-es években jelentkezett először nagy visszhangot kiváltó felvetéseivel, amelyek a népballada genezisére és kutatási módszereire, nevezetesen a történeti elvű balladakutatásra vonatkoztak.¹⁵ Kutatásai alapján arra a következtetésre jutott, hogy közvetve vagy közvetlenül, egészében vagy csak a történet elemeiben a legtöbb régi stílusú magyar népballadának van valami kötődése valós vagy annak hitt eseményekhez, amelyeket különböző műfajú irodalmi művek közvetítettek. Erre ma már csak a szövegekben megőrződött, sokszor torzult nevekből, sajátos kifejezésekből és egyéb történeti nyomjelző elemekből tudunk több-kevesebb bizonyossággal következtetni. A folyóira-

---

¹² RMKT XVII/10, 771.

¹³ Wertner 1898, 96.

¹⁴ Vargyas 1976, II. k. 54. sz. 413–414. A balladát Vargyas Lajos *A bujdosó* típuscímmel közölte.

¹⁵ Bóta 1970, 657–661.; Bóta 1971, 467–475. és Bóta 1976, 1798–1807.

tokban megjelent írások azóta kötetbe gyűjtve is olvashatók.¹⁶ Bóta László kutatási témái között a tanulmányokban említett balladák mellett szerepelt még a *Fehér László*-, a *Dancsuj Dávid*- és a *Rákóczi Sámuel*-ballada is. Akkor tanítványaként szakdolgozatban és tudományos diákköri dolgozatban is vizsgáltam a *Rákóczi Sámuel* szövegcsaládjának történeti hátterét és az énekek egymáshoz való viszonyát.¹⁷

Felvetésünk szerint a váradi basa nevezetes vendégségének szenvedő hőse nem Rákóczi László volt. Több oldalról is történeti tényekkel igazoltuk, hogy a szövegcsalád énekeinek szüzséje arra a nagy horderejű történelmi eseményre vonatkozik, amelynek során 1685. október 15-én Thököly Imrét, Felső-Magyarország fejedelmét felsőbb parancsra Ahmed nagyváradi basa rabul ejtette. Igyekeztünk rekonstruálni a szövegek keveredését, kontaminációját és a változatok egymáshoz való viszonyát is. Akkori megállapításaink azóta sem szerepelnek, még vitaalakként sem, a *Rákóczi Sámuel*-balladát is közlő gyűjteményekben és a szakirodalomban. Egyedül Horn Ildikó idézte végkövetkeztetésünket Rákóczi László életpályáját bemutató tanulmányában,¹⁸ illetve R. Várkonyi Ágnes is hivatkozott rá a Rákóczi László naplóját megjelentető *Magyar Hírmondó* sorozat kötetének utószavában.¹⁹

Négy évtized eltelte után több dolog is arra készített, hogy újra foglalkozni kezdjek ezzel a témával, bár sem folklorista, sem gyakorló „régimagyaros” kutató nem vagyok. Láttam azonban azt a sok munkát – egy ideig magam is részese voltam –, amit Bóta László kutatási témáiba fektetett, és láttam az eredményeket is. Az első felvetések indulatos fogadtatása után²⁰ azonban ezek az eredmények az íróasztalfiókban maradtak, mert Bóta László már csak minden adat ellenőrzésével, minden összefüggés tisztázásával, minden elágazás felderítésével, teljes fegyverzetben akart a nyilvánosság elé lépni. Így aztán 2013-as halálával gondolatébresztő felvetései, részletkutatásai,

¹⁶ Bóta 2018, 149–245.

¹⁷ Marczali 1980, 133–157.

¹⁸ Horn 1990a, 61–90.

¹⁹ Horn 1990b, 380.

²⁰ Az *Élet és Irodalom* hetilapban kibontakozó vitát a *Véres dráma a vajdahunyadi várban; Alexa Károly beszélget Bóta László irodalomtörténésszel* (1976. szeptember 11.) című írás robbantotta ki. A vita írásai: *Vargyas Lajos A ballada meg a történelmi tények* (1976. december 4.). *Tárkányi Bóta László: Ballada, tények – etika* (1977. január 15.). *Vargyas Lajos: A vita etikájához* (1977. január 22.). *Ortutay Gyula: Epilógus az etikához* (1977. január 29.). A vitát Ortutay Gyula is megemlíti naplójában. (Ortutay 2010, 452.)

kéziratos hagyatékának balladadosziéiban maradtak. Ezért döntöttem úgy, hogy vitaalapként és a további kutatásokhoz kiindulópontként az újabb adatokkal kiegészítem és összefoglalom a *Rákóczi Sámuel*-ballada genezisééről való tudásunkat. Munkára ösztönzött az elmúlt évtizedek közköltészeti szakirodalmának megismerése is.²¹ A *Rákóczi Sámuel* szövegcsaládjá már csak kéziratos háttere miatt is benne élt a 18–19. századi közköltészet anonim, variánsokban létező, a közép- és kismemesi, értelmiségi, deákos kultúrához kötődő énekverseinek világában. A kéziratos versgyűjtemények összeírói döntően azokat a korokban népszerű mű- és közköltészeti dalokat jegyezték fel, amelyek a társas szórakozás, a társas énekítés repertoárját jelentették, de a régi történeti énekek is – mint a hagyomány természetes velejárói – részei voltak ennek a kínálatnak.²² Az énekek folklorizálódtak, egy-egy szöveg az írásbeliségben és az oralitásban egyaránt létezhetett és variálódhatott, a két létezési mód együtt élt, és hatott egymásra. Úgy láttam, hogy a közköltészeti kutatások és a történeti elvű balladakutatás útjai – Szilányi Márton kifejezését kölcsönözve – *egymásba fonódó utak* lehetnek.²³ Megerősített ebben, hogy a közköltészet kutatói is a ballada integratív műfajjellegét hangsúlyozták, vagyis hogy a ballada „*korábbi műfajokat és szövegeket integrál*”.²⁴

„magyar hajdankort új életre virrasztottam”

A szövegcsalád énekeit három kéziratos gyűjtemény őrizte meg. Jankovich Miklós (1772–1846) és Pálóczi Horváth Ádám (1760–1820) úgynevezett szekunder gyűjteményei tudatos hagyománymentő, az anyanyelvi, nemzeti kultúrát szolgáló szándék eredményeként jöttek létre, szemben a primer gyűjteményekkel, amelyeket összeíróik saját multságukra, időtöltésükre állítottak össze.²⁵ Ilyen összeállítás a témánkat érintő harmadik gyűjtemény, amelynek

²¹ A közköltészeti kutatások eredményeiről főként Küllös Imola, Csörsz Rumen István, Vaderna Gábor, Szilágyi Márton, Szigeti Csaba és Vadai István írásaiból tájékozódtam.

²² Csörsz 2016, 47–51.

²³ Szilágyi 2019, 25–35. Irodalomtörténet és folklorisztika egymásrautaltságát Bóta László is felvette: „Szándékom mindössze az volt, hogy fokozottan felhívjam a figyelmet a magyar népballada genetikai problémáira és arra, hogy a népköltészet titkainak nem lehet csupán folklorisztikai módszerekkel a végére járni.” (Bóta 1973, 1332.)

²⁴ Küllös 2012, 404–407. és Csörsz 2003, 31–38.

²⁵ Csörsz 1999, 79.

összeírója Horváth András (Pázmándi Horváth Endre 1778–1839) római katolikus plébános, akiről mint történeti tárgyú elbeszélő költemények szerzőjéről emlékeznek meg az irodalomtörténet.

A legkorábbi lejegyzés a tudós, mecénás és mindenekelőtt gyűjtő Jankovich Miklósnál található.²⁶ Jankovich az értékmentés megszállottja volt, középkori és kora újkori források megmentője, nemzeti könyvtárunk második megalapítója. Kora újkori kéziratos versgyűjteménye a régi magyar történeti tárgyú költészet iránti érdeklődésének az eredménye. Őt igazán a nemzeti múlt érdekelte, a dalokat történeti becsükért és régiségükért gyűjtötte, így aztán a történeti énekek mellett érdeklődése, mint régiségre, a 17. századi közköltészetre is kiterjedt. Valószínűleg maga Jankovich Miklós fogalmazta 1830-as metszetportréjához az alábbi, találó és lényegre törő epigrammaszerű önvallomását:

*„Atyáinknak hőstetteit, divatit, műveit
enyészetnek örvényéből kiragadtam:*

*Századok dúlásainak viharaitól ki üzetett,
világ térén el széledett emlékeit, nyomozván,
s szerencsésen feltalálván vissza térítettem:*

*Ön életem s vagyonom áldozattyaival így,
a tőlünk eltűnt-feledett-mármár kihalt s temetett
magyar hajdankort új életre virrasztottam.²⁷*

A közvélemény Jankovich gyűjteményének nagyságáról és jelentőségéről először Fejér Györgynek a *Tudományos Gyűjtemény* 1817-es évfolyamában megjelent írásából értesült, amely egy, a kéziratokat érintő vállalkozás tervéről is beszámolt.

„E jeles Gyűjteményhez mellékelte Jankowics Úr a Nemzeti Dalokat, és a leg-távolabbi időktől kezdvén, azokat négy szakaszokra elosztatta, I. rendben

²⁶ Jankovich Miklós kézirategyűjteményének kutatói közül főként az alábbiak írásait használtam fel: Berlász 1973; Csórsz 2019, 2023; Földesi 2023; Fried 1986; Mikó 2002, 2023; Korompay (Krompecher) 1931, 1985; Küllös 1985;

²⁷ Földesi 2023, 649.

a Vitézi (Heroici) II. az Erkölcsi (Morales) III. a Nyájas (Ludicri) IV. a Szerelmes (Erotici) Énekeket foglallya. [...] A Vitézi Dalok Nemzetünknek legrégibb, és siralmasabb viszontagságait élősziannel ábrázolják. Kezdődnek a Magyarok jövetelét Históriai emlékekkel bővítő énekkel: Emlékeztünk Régiekről st. azután a XVI. XVII. és XVIII. század elein történt nevezetes és jeles tetteket hirtelik. A Gyűjtemény darabjai már ezeren fellül szaporodtak. Ohajtáná azokat a Tulajdonos két ezerig szaporítani, és azonnan ékes formában a jobb izlésűeket Nemzetünknek díszére közre bocsátani.”²⁸

Jankovich Miklós 1789-ben kezdte el teleírni első versgyűjtő füzetait. Ifjúkori énekgyűjteménye öt, külön címmel ellátott füzetből áll, és összesen 213 éneket tartalmaz. Vannak köztük archaikus szerelmi énekek, vitézi versek, kuruc dalok, korabeli népszerű versek, bőven merített a ponyvairodalomból is. Első füzetébe ezt írta címnek: „*In quarto A Magyar Világi Énekek melyeket egybe szedett és le írt Jankovits Miklós Anno 1789. Io*”²⁹

A *Magyar Világi Énekekben* (MVÉ) 34 ének szerepel. Köztük van a *Püspök városába* kezdetű is, amely a *Rákóczi végső búcsúzó éneke* (így, keresztnév nélkül) címet kapta. A füzet verseinek közvetlen forrása ismeretlen. Az ekkor 17 éves pozsonyi joghallgató valószínűleg darabonként szedte össze, és saját kezűleg másolta le az énekeket.³⁰ Nehezen kideríthető, honnan érkeztek a szövegek, hogyan gyarapodott a gyűjtemény. Mindenesetre érdekes, hogy a *Rákóczi végső búcsúzó éneke* előtt és után is egy-egy történeti ének áll. Előtte a 13b-14a leveleken *Kádár István vitézsége* („*Szörnyű nagy romlásra*”), utána pedig *Bezerédi Imre éneke* („*Boldogtalan fejem*”) olvasható. Mindkettő a legnépszerűbb történeti énekek közé tartozott: sok változatuk van, érdekes folklorizációs utat jártak be, ponyván is megjelentek.

A kéziratos versgyűjtemények legtöbbje teljességében nem tudatosan megkomponált, az énekek legtöbbször véletlenszerűen követik egymást, de a szomszédos alkotások között lehetnek asszociatív összefüggések, tartalmi kapcsolatok.³¹ Itt mindenesetre hasonló szerkezetű, műfajú szövegek kerültek egymás mellé: egy vitézi sirató, halotti búcsúztató, egy rabének és egy kivégzés előtti búcsúvers. A *Kádár István éneke* kritikai kiadásának jegyzete

²⁸ Fejér György 1817, 23–24.

²⁹ Jankovich Miklós: *Magyar Világi Énekek* (1789–1793), Stoll 383.

³⁰ Mikó 2002, 247–248. (A kiállítás katalógusának ezt a részét Ács Pál írta.)

³¹ Csörsz 2009, 46.

szerint az ének kéziratos lejegyzései közül négy, köztük a Jankovichnál közzétett variáns is közös előzményre, egy olyan 18. század közepi énekeskönyvre megy vissza, amelyik a *Kádár István énekén* tudatos változtatásokat, alakításokat végzett.³² Lehet, hogy ez az énekeskönyv volt a forrása az utána következő két éneknek is?

A *Rákóczi végső búcsúzó éneke* 41 felező tizenkettes sora 10 versszakra tagolódik, a harmadik versszak ötsorosra bővült. Szerzője a kolofonban említett váradi rab, a 9. versszak szerint Rákóczi László. Az újabb szakirodalomban Csörsz Rumen István találó megjegyzése szerint az ének a *történelmi hősök helyzetdala*i közé illeszkedik, variánsai esetében pedig az epikus alaphelyzet aktuális történelmi tényekkel való „újrátöltéséről” van szó.³³ Az ének végig első személyben szól, de nem a fogság szenvedései a hangsúlyosak, mint általában a rabénekekben, hanem fogságba esésének körülményeit részletezi, és az árulásra, a rajta esett csúfságra, sérelemre panaszkodik visszatérően. A kolofon mellett fontos adatközlő rész a rab búcsúzása feleségétől, gyermekeitől, a néven is nevezett *Rákóczi nemzetről legkisebbik úrfitól, szép Rákóczi Ferencztől*. Ezek tehát a rendelkezésünkre álló elemek az esemény és a hős azonosítására.

A kéziraton a másoló többször is javított. A második versszak másolási hibái arról tanúskodnak, hogy a fiatal Jankovich először félreértette, félreolvasta a szöveget: „Az váradi vendégségben hívám, igen megcsúfolám” – írta le először, majd javított az igealakon (*híván, megcsúfolván*), utólag beírta a *háromszáz legénnyel* szavakat, de a *basa* szó így is kimaradt a versszak első sorából.

Ez az ének még egyszer szerepel Jankovich Miklós kéziratos versgyűjteményével kapcsolatos legnagyobb vállalkozásában, az 1810-es, 1820-as években készült tízkötetes *Nemzeti Dalok Gyűjteménye* (NDGY) VIII. kötetében. Itt ceruzával beírt címébe már utólagosan betoldották a keresztnévet is (*Rákóczi László végső búcsúzó éneke*). Az NDGY másolata szövegkeretes, rendezett, szép, tiszta, javításmentes.

Érdekes, hogy míg az MVÉ kézírata a határozott névelőnek mindenkor csak az alakját használja, az NDGY-ben található kéziratban már a határozott névelő *a* és az alakja egyaránt előfordul. A fiatal Jankovich valószínűleg még

³² RMKT XVII/9. 161. sz. jegyzete, 710.

³³ Csörsz 2007, 130–131.

szöveghűsége törekedve igyekezett másolni a régi kéziratból, míg évtizedekkel később megbízott másolói erre már nem figyeltek.

Thaly Kálmán a *Vitézi énekekben* (VÉ) szövegforrásként az NDGY-t jelölte meg. Több helyen azonban régiesített, hogy a szövegcsaládon belül ennek az éneknek a legrégebb voltát ezzel is bizonyítsa. Így lett nála a *fujtattamból fütattam*, a *nem vétékből nem véték*, a *tinéktekből tinéktök*, az *irtamból írá*m, és a határozott névelők esetében az *a* alak helyett mindenhol az alakot használt.

Az NDGY VIII. kötetébe Jankovich saját ifjúkori gyűjtésének darabjait másoltatta át, de a népköltészethez legközelebb álló darabokat – egy tematikus csoportosítási vázlatában parasztdaloknak nevezte ezeket – kihagyta. Szerinte a népköltészet tulajdonképpen elfajzott régi műköltészet, ezeket nem tartotta sokra, ő az irodalmi régiséget becsülte.³⁴

Amikor 1832-ben eladta gyűjteményét a Nemzeti Múzeumnak, a kéziratot énekgyűjteményét visszatartotta. Ezeket a kéziratokat már csak halála után vásárolta meg a Nemzeti Múzeum.³⁵

Egy Kazinczy Ferencnek írt 1827-es leveléből tudjuk, hogy az NDGY-nek kiadását is tervezte, de a korszak népdalgyűjtő programja nem kedvezett ennek, és ezt ő is érezte.³⁶

Elfogadva, hogy minden egyes lejegyzés a variálódás egy-egy lenyomata, és a szövegek kölcsönhatásáról, mozgásteréről nyújt információkat, esetünkben mégis célszerűnek látszik, hogy a *Rákóczi végső búcsúzó énekének* a Jankovich-gyűjteménybe történő két lejegyzését egyetlen változatnak tekintsük, mert egy kéziratgyűjtésen belül csak minimális lexikai eltéréseket mutató másolás történt.

A továbbiakban a *Rákóczi László végső búcsúzó énekére*, annak a Jankovich-gyűjteményben található két lejegyzésére mint a szövegcsalád „A” változatára hivatkozunk.

---

³⁴ Mikó 2002, 248.

³⁵ Berlász 1973, 158–170.

³⁶ Krompacher 1931, 49.

„A” változat

RÁKÓCZI VÉGSŐ BÚCSÚZÓ ÉNEKE

(A Magyar Világi Énekek OSZK, Quart. Hung. 175. kézírata alapján, mai helyesírással. Az NDGY-ben lévő másolat lexikai eltéréseit zárójelben közöljük.)

Püspök városában, midőn beszállottam,
Gyönyörű hadamnak trombitát fújattam.
Az váradi basát vendégségben hívtam,
Kit nagy keservesen bizony megsirattam.

Az váradi *basa* vendégségbe híván,
Háromszáz legénnyel igen megcsúfolván.
Az váradi kapun, hogy menni akartam,
Igen kezdék vágni, népem kardra hányni.

Mi dolog, Istenem, hogy vágják népemet?
Nem látom már tovább én feleségemet!
Nem látom már többet szép gyermekeimet!
Egyfelül a *basa* fogja két kezemet,
másfelül a török kötözi testemet.

Mi dolog vitézek, hogy engem kötöztök?
Talán nem vétettem én soha tenéktek,
Mégis gyalázzátok a császárnak hadát,
Én soha nem vétek az magyar nemzetnek.

Csak az magam hada volt nekem eladóm.
Te is, pogány török, mért vagy elárulóm?
Essen meg szívetek, lelketek sorsomon,
Hogy az magam hada volt nekem eladóm.

Jaj, biz azt hirdetik, hogy szabadon járok!
Jaj, szabadon járok, de bizony rab vagyok!
Gyengén tartott orcám igen (bizony) meghervadt,
Gyengén tartott testem igen elváltozott (eltávozott).

Úri méltóságom jutott szolgálatra,
Én szép állapotom tőlem elmaradt.
Az én vigasságom tőlem eltávozott,
És az én szívem is majd meghomályodott.

Rákóczi nemzetből legkisebbik úrfi,
Szép Rákótzai Ferencz, édes csemetéim!
Isten már hozzátok gyönyörű cselédim!
Nem láttok már többet, én édes cselédim (gyermekim)!

Az Magyarországon volt énnékem hírem!
Szép Rákótzai László vala az én nevem!
De az magam nyája mert eladott engem,
Mert eladott engem legfőbbig (a legjobb) vezérem.

Ezerhatszáz után hatvanhetedikben,
Kisasszony havának harmadik hetében,
Írtam ez verseket keserűségemben,
Váradai tömlőcnek sötét fenekében.

„ki magam csinálmányja, ki másé”

Másik szövegforrásunk alkotójának, Pálóczi Horváth Ádámnak munkásságát³⁷ is elsősorban a hagyománymentés, a nyelvápolás, a nemzeti múlt, a magyarság szeretete és tisztelete motiválta. A maga korában rendkívül népsze-

---

³⁷ Pálóczi Horváth Ádám munkásságáról, kéziratossorszámaival és a néphagyományhoz való viszonyáról főként az *Ötödfélszáz énekek* kritikai kiadásának tanulmányaiból (ÖÉ 1953) és az *Énekes Poézis* (ÉP 1979) utószavából, jegyzeteiből, valamint a *Magyar Arion* konferenciakötet (Magyar Arion 2011) tanulmányaiból tájékozódtam.

rú életműve azonban hamar kiszorult az irodalmi köztudatból. Időtállónak igazán csak az *Ó és új mintegy ötödfélszáz énekek. Ki magam csinálmányja, ki másé* (ÖÉ) kéziratos dalgyűjteménye bizonyult.³⁸ Már a 19. században is számontartották, Thaly Kálmán, Bartalus István, Fabó Bertalan, Káldy Gyula énekkorrásként használta.

Horváth Ádám összesen 479 szöveget és 357 dallamot közölt itt, ebből 237 szöveg és 45 dallam saját szerzeménye, a többiek – „*Ót és újat írtam öszve és adok elő itt, Hazafi Barátom!*”³⁹ – régi énekek, valamint korának népszerű dalai. Csörsz Rumen István felvetése szerint így egy olyan szöveggyűjteményt alkotott, amely a hagyománymentésen túl saját írói munkásságát is értelmezni kívánja, ránk örökítve azt a hagyományvilágot, amiben élt, ami az ő *írói univerzuma*.⁴⁰ Dalos kedvű, társaságkedvelő személyisége is ott van ebben a gyűjteményben. „*Horváth egy szeretetre méltó Kuruc [...] szüntelen danol, mint a Kálvinista Deák szokott; pipázik, tréfát úz, s neveteti azt, akivel szól*” – írta róla Kazinczy.⁴¹ Korának régi, népi és népszerű énekes költészetét személyisége szűrőjén átengedve mint nemzeti hagyományt adta át a köznek. Régi és népi nála ugyanazt jelentette: magyarost, az idegen ellentétét.⁴² Művét azoknak az „*értelmes magyaroknak ajánlotta, akik az itthonit szeretik és becsülni tudják*”.⁴³ A kézirat 1834-ben került az Akadémiához Horváth Ádám özvegyének tulajdonából.

Anekdoták szólnak Horváth Ádám nemzeti büszkeségéről, magyar önértetéről. Miután rebellis hangú, németellenes versei miatt vizsgálat indult ellene a bécsi udvarnál,⁴⁴ aggódva gyűjteménye sorsán, levélben kereste fel Kazinczy Ferencet.

„*Ime keves hijjával meg küldöm azoknak első sorait; mellyekről a könyv elejébe tett jelentésemben azt írom; hogy ezekből egynehánynak örök el veszését én jobban kárvallom, mint a hódoltató Táborból egy hatvan fontos ágyúnak.*”

³⁸ A kritikai kiadás (ÖÉ 1953) mellett egy népszerűsítő kiadás is megjelent Küllös Imola szerkesztésében és jegyzeteivel. (ÉP 1979) A gyűjtemény kéziratairól: ÖÉ 1953, 22–48., Török 2011, 427–434.

³⁹ A *Jelentés* címet viselő bevezetőben fogalmaz így Pálóczi Horváth Ádám. (ÖÉ 1953, 111.)

⁴⁰ Csörsz 2011, 323–325.

⁴¹ Kazinczy Ferenc Aranka Györgyhöz írt levelét idézi Küllös Imola: ÉP 1979, 333.

⁴² Küllös 2011, 311. és ÉP 1979, 347.

⁴³ ÖÉ 1953, 111.

⁴⁴ Mészöly 1930, 14–17.

A 138 küldött dalkezdet között szerepel a „Püspök városába hogy bementem vala”, a *Rákóczi Sámuel*-ballada kezdősora is.⁴⁵

Az ÖÉ kritikai kiadása Pálóczi Horváth művét – annak ellenére, hogy kótajeleit legtöbbször kulcs-, ütem- és hangnemelőjegyzés, valamint módosítójelek nélkül helyezi el – régi népzenei dallamanyagunk legnagyobb szabású gyűjteményének, a kuruc dallamok fő forrásának, az új magyar népdalstílus kialakulása első dokumentumának nevezi.

A Pálóczi Horváth-kézirat *Rákóczi Sámuel* dallamának első nyilvános közlése Káldy Gyula nevéhez fűződik. Zongoraátiratban jelentette meg a *Thököly Imre idejéből* való dalok csoportjának első darabjaként az 1892-es *Kurucz dalokban*.⁴⁶ A kottás füzet többi dalának nagy része is Horváth Ádám gyűjteményéből való. Nem sokkal később Fabó Bertalan *A magyar népdal zenei fejlődése* című sokat bírált könyvében⁴⁷ a Káldy-átirat alapján szentel figyelmet a dallamnak.

„Bánatos, búsongó dallama rokon egy Tinódinál előfordulóval, s a »Hegyi tolvaj felesége« című ballada (Bartalus: Magyar Népdalok Egyetemes Gyűjteménye, I. 2. lapon) dallamával. [...] A dallam szép, a ballada szövege meggyönyörű. A dallamsor képlete 4, 2, 4, 2.”⁴⁸

Az ÖÉ dalgyűjteményt különösen jelentőssé teszi, hogy nem saját szerzésű dallamainak nagy része nem kéziratos könyvekből másolt, hanem szájhagyományból származik, hallás után, emlékezetből lejegyzett melódia. E „legterjedelmesebb és legjelentősebb régi magyar dallamtörténeti emlékünkt” zenetörténeti előzményeiről a kritikai kiadás megállapítja:

„Bátrabban és bővebben merít a magyar zenei szájhagyomány forrásaiból, mint előtte bárki. [...] A zenetörténeti előzményekkel való érintkezési pontjai ott kezdenek el számottevően sűrűsödni, ahol lassan megközelítjük s majd elérjük Horváth Ádám ifjúkori neveltetésének korát és színhelyét, a debreceni kollégium 1740-1780-as éveinek zeneéletét.”⁴⁹

⁴⁵ ÖÉ 1953, 18. és 26–28.

⁴⁶ Káldy Gyula zenei átíratáról: ÖÉ 1953, 630.

⁴⁷ Fabó Bertalan könyvéről: Seprődi 1908, és ÖÉ 1953, 80.

⁴⁸ Fabó 1908, 120.

⁴⁹ Horváth Ádám hangjegyzéséről ÖÉ 1953, 40–42. A kézirat zenetörténeti jelentőségéről uo. 49–50.

Feltételezhetjük, hogy a Horváth Ádám által emlékezetből lejegyzett dallamok mintegy kétharmada debreceni kollégiumi tartózkodásának (1773–80) időszakából származik. Emeljük ki azt is, hogy az ÖÉ dallamainak zenetörténeti előzményeit és forrásait áttekintve a kritikai kiadás a *Rákóczi Sámuel* dallamának nem találta írásos előzményét.⁵⁰

Dobszay László az ÖÉ zenei jelentőségéről azt írja:

„A kollégiumi emlékekből, az átlagos literátor-félnépi rétegek énekkincséből és a maga által farigcsált szövegekből-dallamokból összeszerkesztett kollektió [...] kitűnő metszetet ad azokról a dallamokról, amelyek abban az időben egy széles réteg közös tudását adták, sőt amelyek részben a falusi néphez is eljutottak.”⁵¹

A dallam jellemzői, változatainak gazdagsága népi használatra utalnak. Élő népi változatait Erdélyből és Moldvából ismerjük.⁵² Szabolcsi Bence zene-történeti kézikönyvében a 17. századi dalok közt tárgyalja a „*Püspök városába*” dallamát, és mellé állítva közli Domokos Pál Péter moldvai gyűjtéséből az egyik népi variánsát is. („*Madárka, madárka, ne zavard a vizet*”)⁵³ Domokos Mária az *Énekes Poézis* zenei jegyzeteiben a dallam népi változatára példaként a „*Tisza partján lakom*” kezdősorú dalt említi, miközben a dallamról megállapítja:

„A dallam az Ötödfélszáz Énekek egyik különösen értékes darabja: egy régi stílusú, ereszkedő népdaltípusunk első feljegyzése. Változatai a világi és egyházi énekanyagban nagy számban ismertek. Előadásmódja parlando rubato, azaz beszédszerűen szabad, kötetlen.”⁵⁴

A 18. századi kottás források és a magyar zenei néphagyomány összefüggéseit elemző kézikönyv („*Vigsággal zeng Parnassusnak magas teteje*”) a nagyívű, ereszkedő, pentaton jellegű dallamtípusok közé sorolja.

⁵⁰ ÖÉ 1953, 49–68.

⁵¹ Dobszay 1984, 256–257.

⁵² ÖÉ 1953, 630.

⁵³ Szabolcsi 1979, 154.

⁵⁴ ÉP 1979, 412. A „*Tisza partján lakom*” forrása: Kodály 1971, 109. 3. sz.

”A történeti forrás, vagyis a Pálóczi Horváth dallama 4 kadenciasora, 4 x 6 szótagos versszakképlete, ereszkedő dallamvonala és népivé vált szövege egyaránt népi használatra utal. Népzenei párhuzamai alapján népdaltípusa: »Ahol én elmegyek« (MNT X. CXVII.) 6 szótagos parlando-rubato típus.”⁵⁵

Horváth Ádám lejegyzett énekszövegei közül 61-65-ről mondható el, hogy egyértelműen népi eredetű és használatú: munkadal, felelgetős gyermekdal, karácsonyi szokásdal, lakodalmas ének, csúfolók, mulató- és táncdalok, népdalok találhatók többek között a gazdag műfaji repertoárban. Pálóczi Horváth „sosem szakadt el a paraszti multságok világától, sőt a népnyelv iránti érdeklődése okán egyre inkább ismerőjévé, részesévé vált a szájhagyományozó paraszti folklórnak”.⁵⁶ Miközben az 1840 előtti kéziratos énekeskönyvekben ritkaságnak számítanak a balladaközlések,⁵⁷ a Rákóczi Sámuel történeti ballada mellett az ŐÉ-ben találjuk a Sási/áspis kígyó ballada első feljegyzését is *Ki veszi ki a kígyót?* címmel.⁵⁸ Kodály Zoltán szerint e ballada dallamfeljegyzése azt bizonyítja, hogy Horváth Ádám ugyanolyan változó, szabad ritmusban ismerte, mint amilyenben ma a néptől hallani.⁵⁹

Összegzésként tekintsük át a szakirodalom főbb megállapításait! A dal-
lam 17. századi, népi használatú, a 18. században népszerű lehetett, a paraszti folklórral is érintkezett. Kiterjedt népzenei párhuzamokkal rendelkezik, ezek a régi stílusú ereszkedő népdaltípusba tartoznak. Horváth Ádám a dallamot még a debreceni kollégiumi évek során ismerhette és tanulhatta meg. Mivel a *Rákóczi Sámuel-balladának* a néphagyományból gyűjtött változatai nincsenek, talán Horváth Ádámé volt a kihalás előtti utolsó óras rögzítése.

A 20. században a dallam újra életre kelt: 1911-től az evangélikus, majd mintájukat felhasználva a református gyülekezetek is Pécseli Király Imre versére, „*Krisztusom, kívüled nincs kihez járulnom*” kezdősorral gyülekezeti

⁵⁵ Domokos–Paksa 2016, 51.

⁵⁶ Küllős 2011, 314–315.

⁵⁷ Ezeket a balladaközléseket ismerteti: Küllős 2012, 408.

⁵⁸ ŐÉ 1953, 292. sz., 389. (ÉP 1979. 140. sz., 231.)

⁵⁹ Idézi Kodály véleményét: ÉP 1979, 426.

énekként éneklük.⁶⁰ De hallhatjuk a dallamot a Kolinda együttes 1976-os *Kantáta* című népzenei indíttatású dalában is.⁶¹

„Egy felül a basa fogá jobb kezemet”

Gyűjteményének jellegéről, céljáról így vall Horváth Ádám az ÖÉ előszavának tekinthető *Jelentésben*:

„Amely régibb és újabb énekeket másoktól vettem, gyermekkoromtól fogva hallottam és megtanultam [...] arra a kegyes gondosságomra tartoznak, hogy megmentsem őket az örök haláltól. Tudnivaló, és sokaknál egész a neheztelésig tudva van, hogy én a réginek nagy becsülője vagyok. [...] Összeírtam hát, amiket vagy egészen, vagy töredékben tudok és elejekbe tettem az énekhangokat is [...] némely rövideket pedig ki is töldottam, melyek valaha másképp lehettek. Az újabbakat [...] csak azokat írtam be, amelyek tudtomra többek előtt ismeretesek...”⁶²

Pálóczi Horváth hagyománymentő szándékát jelzi, hogy a 250. szám alatti „Rakoczy Sámuel” után – „más hagyomány szerint” – a rokon változatot is feljegyzí. Itt közli azt a történeti éneket, amely a váradi basa vendégységét II. Rákóczi Ferencre vonatkoztatva beszéli el. A hős itt ugyan nem nevezi meg magát, de az, hogy Rákóczi Józsefet szólítja gyermekének és fogsága helyéül Várad helyett az újhelyi (Bécsújhely) tömlöcöt említi, továbbá, hogy *török*, illetve *pogány* ellenség helyett *lobonczról* beszél, kétségtelenné teszi, hogy itt csak II. Rákóczi Ferencről lehet szó. A vers formája és terjedelme megegyezik az „A” változattal, de annak 5. és 9. versszaka itt hiányzik. Egy új versszakkal bővült viszont a búcsúrész, és a kolofon után még egy fohászt tartalmazó strófa áll.

Ezt az éneket összesen háromszor jegyezte le Pálóczi Horváth Ádám. Az ÖÉ 1813-as első másolata után 1814-ben a teljes ÖÉ kéziratát újra leírta.

⁶⁰ interneten: <https://egyhazzene.reformatus.hu/v/229/> (Utolsó megnyitás: 2024. július 5.)

⁶¹ A zenekar tagjai: Lantos Iván, Dabasi Péter, Kiss Ferenc, Zsigmondi Ágnes. Szövegíró: Vas János Panyíga.

⁶² ÖÉ 1953, 113.

A harmadik lejegyzés 1817-ben történt.⁶³ Ekkor, olvasva a *Tudományos Gyűjtemény* már említett beszámolóját a Jankovich-gyűjteményről, Horváth Ádám levélben kereste fel Jankovich Miklóst, felajánlva neki dalgyűjteményének legértékesebb darabjait.⁶⁴

„A Nemzeti Dalok Gyűjteményét is örömet gazdagítanám: de mivel nem tudom, ha nem küldöke olyakat a mellyek már meg vagynak? S talán eredetiebben, mint az én Énekes könyvemben: tsak egy-néhányat írok által mutatoul: némelyeknek pedig első sorait írom ki, hogy ha és a mellyek a betses Gyűjteményben meg nem vólnának, ki írhassem, és meg-küldhessem, vagy vihessem magammal.”

E levél mellékleteként hatvan ének kezdősora mellett tíz énekszöveget is lemásolt, köztük ezt a változatot. A 10 énekszöveg elé azt írta: „Egy-néhány régi magyar ének”, a kezdősorokat pedig azzal a megjegyzéssel küldte el: „ritkát gondolok újabbnak száz esztendősnél”.⁶⁵ Bizonytalan, a gyűjteményében nincs nyoma, hogy látta-e Jankovich Miklós ezt a kéziratcsomagot vagy az ÖÉ teljes kéziratát, sőt annak sincs nyoma, hogy valamikor is személyesen találkozott volna Jankovich és Horváth Ádám. Kapcsolatukról csak Horváth Ádám Jankovichnak írt három levele árulkodik.

Összehasonlítva az ének Horváth Ádámtól származó három lejegyzését, azt látjuk, hogy szinte teljes a szövegek egyezése. Ez a pontosság valószínűleg annak is köszönhető, hogy nem másolásról, hanem emlékezetből való leírásról van szó. Csupán három eltérést találni: *a kapun be mentem* helyett *kapuján be mentem*, *sok szép seregemet* helyett *e szép seregemet*. A harmadik eltérés érdekes „szó-visszacserélés”, ugyanis az 1814-es és 1817-es lejegyzésben a *loboncz* helyett *pogány* áll. Valószínűleg az okozhatta a keveredést, hogy Horváth Ádám fejében együtt élt az ének 22 soros balladaváltozata, amely-

⁶³ Az ÖÉ kéziratok történetéről: Török 2011, 427–434. A források szerint ez az 1814-es keletkezésű második teljes kézirat 1909-ben Budapestre a Magyar Nemzeti Múzeum zenei osztályára került, de 1986-ig sorsáról semmit nem lehetett tudni, így az ÖÉ kritikai kiadásának szerkesztői sem láthatták. 1986-ban katalogizálta a MTA Könyvtárának kéziratára. A kézirat megtekinthető az interneten: (Utolsó letöltés: 2024. augusztus 31.) http://real-ms.mtak.hu/15955/1/Ms_1409.pdf

⁶⁴ Pálóczi Horváth Ádám Jankovich Miklóshoz írt három levelét közli és elemzi: Péterffy 1976, 500–505.

⁶⁵ Az ÖÉ részleges kéziratát ismerteti: ÖÉ 1953, 26.

ben nem *loboncz*, hanem *pogány* szerepel, valamint a II. Rákóczi Ferencre átalakított 40 soros változat.

Mivel itt is egy kéziratgyüttesen belül csak minimális lexikai eltéréseket mutató másolás történt, erre a három lejegyzésre a továbbiakban mint a szövegcsalád „B” változatára fogunk hivatkozni.

„B” változat

RÁKOCZY SAMUEL
MÁS HAGYOMÁNY SZERINT

(Pálóczi Horváth Ádám Ötödfélszáz énekek MTAK RUI 8. r. 46. 50. sz. kézírata alapján, mai helyesírással.)

Püspök városába midőn szállottam,
Gyönyörű hadamnak trombitát fúvattam.
A váradi basát ebédre hívattam,
Melyet keservesen bezzeg megsirattam.

A basa is engem vendégségbe híva,
De tettetésével igen megcsúfola.
Hogy századmagammal a kapun bementem,
Igen kezdé vágni, s kardra hányni népem.

Mi dolog, Istenem, hogy vágják népemet?
Nem látom már többé sok szép seregemet!
Egy felül a basa fogá jobb kezemet,
Más felül a lobonc kötözi testemet.

Mi dolog, vitézek, hogy engem kötöztök?
A király hadának én soha nem vétek,
Sőt, Magyarországon oltalmazom őket,
Az engem gyűlölő német seregeket.

Sokan azt hirdetik, hogy szabadon járok,
Pedig dehogy járok, most is csak rab vagyok.
Így piros két orcám igen elhervadt,
Kényen tartott testem szolgaságra hágott.

Úri méltóságom rabszíjakra jutott.
Boldog állapotom tőlem elmaradott.
Azért fényes napom behomályosodott,
Hogy nagy uraságom így alacsonyodott.

Rákóczi nemzetből származott gyermekem!
Édes, kedves fiam, Rákóczi Józsefem!
Istennek ajánllak, jeles úrfiaim,
Valakik hol vagytok, szerelmes magzatim.

Szép udvari népem, gyönyörű cselédim!
Lássátok, szánjátok keserves inségim!
Nektek is azt mondom, kedves, hív jobbágyim:
Istennek ajánllak, én édes híveim.

Egyezer és hétszáztizenkettődikben,
Kisasszony havának második hetiben,
Írtam ez verseket nagy keserűségben,
Újhelyi tömlőcnek setét mélységében.

Uram, már elvettem, amit nékem adtál!
Szenvedem a sorsot, amire juttattál.
Ne hagyj így sínylődni, jöjj el édes anyám!
Hozd el végső órád, add meg szép koronám!

„Más felül a lobonczi kötözi testemet”

Ennek egy három strófával rövidebb és némileg fogalmazásában is eltérő változatát őrizte meg Horvát András (Pázmándi Horváth Endre) *Énekeskönyve* 1813-ból.⁶⁶

Pázmándi Horváth Endre (1778–1839) nevét 1821-ig Horvát Andrásnak írta, előnevét szülőfalujáról, Pázmándról vette. Papi hivatása mellett jelentős irodalmi tevékenységet folytatott. „*Övé klasszika-eposzi nyelvünk és hexameterünk megteremtésének dicsősége*” – írja Toldy Ferenc.⁶⁷ Legtöbb műve történeti tárgyú elbeszélő költemény, kiemelkedik *Árpád* című honfoglalási eposza, amelyen tíz éven át dolgozott. Nyelve erőteljes, magyaros volt, érződik az ódonság zamata. Régi szavak, kifejezések föllevenítésével, a tájnyelv egyes szólamainak átvételével élt, távol állt tőle az idegen utánzása vagy a Kazinczy sürgette neologizmus. Arra törekedett, hogy ne csak a történeten, de az elbeszélés stílusán is érződjék a régiség.⁶⁸

Kéziratos gyűjteményének füzetei különböző időpontokban készültek, a kor népszerű magyar és német nyelvű énekei közül a saját mulatságára rögzítette a számára érdekeseket. Egy érzelmes német dalnak Szemere Pál átdolgozása mellett „*én így!*” felírással saját fordítását közölte.⁶⁹ Több darabja ponyváról másolt, néhány ezek közül Kulcsár István *Hasznos Mulatságok* lapjában is olvasható a „*köznépi dallok*” között.⁷⁰ Pázmándi Horváth *Kisebb költemények* kötetében megjelentette három ízes, eleven ritmusú bordalát.⁷¹ Talán a kéziratos gyűjteményében található „*Félre Barát, nints itt Klastrom*” kezdősorú bordal is saját szerzeménye?⁷²

Szövegcsaládunk Horvát Andrásnál olvasható variánsára Gálos Rezső hívta fel a figyelmet, *Rákóczi László éneke* címmel két versszakot közölve a szövegből. A „B” variánshoz képest hiányzik annak, 4., 8. és 10. versszaka, az 5–6. pedig fel van cserélve. A történetet ez a szöveg is II. Rákóczi Ferencre vonatkoztatja, de az eltérő strukturális és fogalmazásbeli különbségek arra

⁶⁶ Horváth András-ék. (1813), Stoll 637. Horváth András másik énekeskönyve 1799–1800, Stoll 444.

⁶⁷ Toldy 1864, 251.

⁶⁸ Szász 1879, 9–12.

⁶⁹ Gálos 1940, 37–38.

⁷⁰ Csörsz 2013a, 174.

⁷¹ Horváth 1832, 176–180.

⁷² Csörsz 2013, 188.

engednek következtetni, hogy a két szöveget más-más forrásból vagy szájhagyományból jegyezték le. Gálos Rezső még hozzáfűzi: „*a két szöveg rokonsága azt bizonyítja, hogy a Rákóczi börtönéneke a Dunántúl kedvelt dallama volt*”.⁷³

A továbbiakban a Horvát András énekeskönyvében olvasható 28 soros változatra mint a szövegcsalád „C” változatára fogunk hivatkozni.

„C” változat

(CÍM NÉLKÜL)

(Horváth András [Pázmándi Horváth Endre] énekeskönyve [1813]
MTAK RUI 8.r. 206/181. kézirata alapján, mai helyesírással.)

Püspök városába midőn szállottam,
Gyönyörű hadamnak trombitát fújattam.
A váradi basát vendégségre híttam,
Melyet keservesen, nagyon megsirattam.

A váradi basa vendégségre híva,
Háromszáz legénnyel igen megcsúfolta.
A váradi kapun hogy bementem volna,
Igen kezdé népem ölni, hányni kardra.

Mi dolog, Istenem, hogy vágják népemet?
Nem láthatom többé e szép seregemet.
Egy felől a basa fogdozza kezemet,
más felől a lobonc megkötöz engemet.

Úri méltóságom szolgálatra jutott.
Én szép állapotom tőlem elmaradott.
Víg kedvem szép napja meghomályosodott.
Hajdani szerencsém tőlem félreállott.

---

⁷³ Gálos 1941, 392.

Azt hirdetik ugyan, hogy szabadon járok,
De mi hasznom benne, mégis csak rab vagyok.
Mind a két szép piros orcámra hervadok,
S gyengén tartogatott testemben hervadok.

Rákóczi nemzetből legkisebbik úrfi,
Édes, kedves fiam, szép Rákóczi Józsi!
Istennek ajánllak, kedves cselédeim,
Megbocsássatok már, mert nem vagytok enyim.

Ezerhétszáz után tizenkettődikben,
Kisasszony havának második hetében,
Írtam e verseket nagy keserűségben,
Újhelyi tömlőcnek setét mélységében.

„Kényén tartott tested térdig vasban hever”

A ballada műfaji megnevezést a szakirodalom a szövegcsalád valamennyi darabjára alkalmazni szokta, illetve a szövegcsaládot a *Rákóczi László balladája*ként említi. Nézetünk szerint azonban ez a műfaji megjelölés a folklorizálódás során kialakult sajátos esztétikai minőséget jelentő jegyek alapján a „*Püspök városába hogy bementem vala*” kezdősorú *Rákóczi Sámuel*t illeti meg. Tömörségét, drámaiságát az adja, hogy hiányzik belőle, mint zavaró elem, a vendégségbe hívás kölcsönössége, az elfogatás során a hős magyarázkodása, valamint a rabság állapotának lírai felpanaszolása, továbbá a hősnek gyermekeitől (cselédeitől, seregétől) való búcsúzása és a kolofon. A szövegcsalád többi darabját – bár a folklorizálódás nyomait azok is viselik, de balladává még nem értek – a történeti énekek, rabénekek közé célszerű sorolni.⁷⁴

⁷⁴ A műfajba sorolás ilyen bizonytalansága a *Kádár István éneke* kapcsán is felmerült. Ujváry Zoltán elemzése szerint ez a históriás ének a 18. században bizonyosan bekerült a néphagyományba, dallamvariációi, balladás jegyeket viselő változatai is kialakultak. „*Eddig a történeti ének, vitézi ének, históriás ének fogalmakkal illettük, de méltán besorolhatjuk Kádár vitéz balladája címmel legrégebb történeti balladánk közé.*” (Ujváry 1980, 571-572.) Ez egyben érinti azt az általánosabb problémát is, hogy nincs közös álláspont a szövegek műfaji határait, típusokba sorolását illetően. Erről Olosz 2021, 61–63., Kriza 1991, 49–53. és Küllös 2012, 106.

A már valóban balladává érlelődött darab mindkét teljes ÖÉ-kéziratban, tehát az 1813-asban és 1814-esben is szerepel. Pálóczi két lejegyzése teljesen megegyezik, hiszen – ismét itt a megerősítés – nem másolt, hanem emlékezetből írt, így egy variánsnak tekintjük a két lejegyzést, és a továbbiakban a szövegcsalád „D” variánsának nevezzük. Ez a szerkezet az eddigiektől eltérően nem négysoros, hanem a jóval egyszerűbb, és inkább a szóbeliségre jellemző kétsoros versszakokra van tagolva. Ugyanilyen strófaváltás figyelhető meg a *Kádár István éneke* nemespátrói, „szépen csiszolódott, alakult, folklorizálódott” változatában is.⁷⁵

„D” változat

RÁKOCZY SAMUEL

(Pálóczi Horváth Ádám: Ötödfélszáz énekek [1813]
MTAK RUI 8. r. 46. 50. sz. kézirata alapján, mai helyesírással.)

Püspök városába hogy bementem vala,
Nem sokadmagammal, csak századmagammal.

A váradi basa vendégségbe híva,
Egy cseppet sem késtem, csakhamar elmentem.

Mikoron bementem a város kapuján!
Mikoron bementem a város kapuján!

Egy felül a basa fogá jobb kezemet,
Más felül a pogány kötözi testemet.

Mi dolog, vitézek, hogy engem kötöztök?
Mi dolog, vitézek, hogy engem kötöztök?

Talán azt tudjátok, hogy én rab nem vagyok.
Héj, ha azt tudnátok, térdig vasban járok.

---

⁷⁵ Ujváry 1980, 562–563.

Megüték a dobot a piac közepén,
Megfúvák a sípot a torony tetején.

Urak sallangósa, Rákóczi Sámuel!
Úri méltóságod szolgaságra vál el.

Urak sallangósa, Rákóczi Sámuel!
Kényén tartott tested térdig vasban hever.

Ha a tenger vize mind ténta volna is,
Valamennyi fűszál mind penna volna is,

Mégsem írhatná le kínjai sokságát,
Melyekkel emésztk szegényt, ónagyságát.

Bemutattuk a „*Püspök városában*” kezdetű, kétféle címmel is – *Rákóczi László éneke* és *Rákóczi Sámuel* – emlegetett szövegcsalád variánsainak összesen nyolc kéziratot lejegyzését, négy változattípusba sorolva az énekeket.

Kézirat	Évszám	Stoll sorszám	RMKT XVII.10.	Változat
Jankovich, Magyar Világi Énekek	1789–93	383	124/I.	„A”
Jankovich, Nemzeti Dalok Gyűjteménye	1820 k.	531	124/V.	„A”
Pálóczy, Ötödfélszáz Énekek	1813	639	124/III.	„B”
Pálóczy, Ötödfélszáz Énekek, interneten: real-ms.mtak.hu/15955/1/Ms_1409.pdf/	1814			„B”
Pálóczy, ÖÉ részleges kézirat	1817	186		„B”
Horváth András-énekeskönyv	1813	637	124/II.	„C”
Pálóczy, Ötödfélszáz énekek	1813	639	124/IV.	„D”
Pálóczy, Ötödfélszáz énekek, interneten: real-ms.mtak.hu/15955/1/Ms_1409.pdf/	1814			„D”

Kitértünk a szövegforrások bemutatására, részletezve azok néphagyományhoz való viszonyát. A továbbiakban a szövegcsalád történetileg identifikálható eseményháttérét igyekszünk felderíteni. Nézetünk szerint ugyanis

a ballada genezisének kiindulópontjában a részletezőbb és kimunkáltabb epikus hagyománnyal együtt, alakító tényezőként, ott húzódik az a történeti valóságban gyökerező eset, história is, amely az egész folyamatot kiváltotta. „Mivel a népballada alapvetően epikus indíttatású – és tárgyára nézve nem fikatív karakterű – természetes folklórképződmény, témái, történései vagy közvetlenül a történeti valóságban, vagy pedig közvetve különböző provenienciájú, de valamiképpen mindig az objektív valósághoz kötődő szövegelőzményekben gyökereznek.”⁷⁶

„De az Vitézekben Rákóczy Lászlóval felesen el hullának”

Thaly Kálmán szerint az „A” változatunkat képező, a kolofon alapján 1667-es keletkezésű szöveg, amelyből közvetlenül vagy közvetve a többi deriválódott, Rákóczi László 1662-es, valójában 1664. május 27-i Nagyvárad visszafoglalását célzó katonai akciójához és eközben bekövetkezett fogságba eséséhez, illetve halálának történéseihez kapcsolódik.

Rákóczi László (1633–1664) a Felsővadászi-Rákóczi család úgynevezett ifjabb, mindössze három nemzedékre terjedő katolikus ágának utolsó férfi tagja. Apja, Rákóczi Pál, I. Rákóczi György erdélyi fejedelem öccse, Sáros és Torna vármegye főispánja, országbíró, azaz a második legfontosabb magyar rendi főméltóság. Rákóczi László szülei korai halála miatt nagykorúságáig Bécsben, Habsburg-hű neveltetésben részesült. 18 évesen érkezett haza felső-magyarországi birtokaira. „Vallása, neveltetése, kapcsolatai a császári udvarhoz és a magyar arisztokráciához, származása, birtokai az erdélyi Rákócziakhoz fűzték.”⁷⁷ Családi helyzetéből adódóan közvetítő szerepet játszott a Habsburgok és a Rákócziak között. Felső-Magyarország tekintélyes politikusaként aktív részese kívánt lenni a török elleni harcoknak. A váradi rajtaütés, amelyben fiatalon életét vesztette, Nagyvárad visszafoglalására tett kísérletként vonult be a szakmai közvélekedésbe.

---

⁷⁶ Bóta 1976, 1801.

⁷⁷ Horn 1990a, 65.

Thaly Kálmán erről Spangár András és Kazy Ferenc 18. századi jezsuita történetírók idevonatkozó előadására hivatkozva a következőket írja:

„Rákóczi László azon merész vállalatot kísérté meg, hogy bizonyos számú bátor hajdújával országos vásár alkalmával – hihető, álsruhában – behatolt Váradba, s a várat el akará foglalni, azonban hajdúi a vásárt fosztogatni kezdék, a sátrakat felgyújták s ezáltal a törököknek elárulván jelenlétüket: a túlnyomó török erő által nagy részben levágattak, elfogattak.”⁷⁸

Mivel az ének szerint Rákóczi László nem esett el, mint ezt Spangár és Kazy állítják, ezért Thaly úgy vélekedik, hogy „*talán megsebesítve elfogatott s börtönben tartaték*”. Spangár András krónikája ötödik részében ezt írja:

„Anno 1662. Groff Rakoczi László a Várad belső kapu előtt edgynehany szolgálvaival vitézül el esik.”⁷⁹

Erre hivatkozva korrigálja Thaly az ének kolofonbeli keltezését 1662-re, mondván, hogy „*Rákóczi váradai támadása az 1664. évi vasvári békekötés után nem történhetett*” meg, és az 1667-es évszámot az NDGY másolója hibájának tulajdonítja.⁸⁰ A későbbi keletkezésű változatokra nézve – amelyek közül Thaly az általunk „C”-vel jelölt változatot nem ismerte – az a véleménye, hogy az 1712-re datált szöveget kétségtelenül *Rákóczi László énekéből* egy újhelyi rab készítette a jelzett évben.

„Rákóczi József – kit e vers emleget – II. Rákóczi Ferencnek Bécsben fogva tartott idősebbik fia volt, és a régibb közlésben álló Ferenc (hihetőleg I. Rákóczi Ferenc) helyett került a szövegbe. Az átalakító a maga korához igyekezett a művet alakítani, holott 1712-ben Váradon már rég nem székelt

⁷⁸ Thaly 1864, 173–174.

⁷⁹ Spangár 1734, 24.

⁸⁰ Thaly 1864, 181. Rákóczi László halálát egyébként Spangár Andrásnál kívül még két forrás is 1662-re teszi. Timon Sámuel jezsuita történetíró, aki Rákóczi László lányával, Rákóczi Erzsébettel személyes kapcsolatban állt, az Erdődyekről szólva írja: „*Erdődy Györgynek két felesége volt, az első Rákóczi Erzsébet, annak a Rákóczi Lászlónak a leánya, aki 1662-ben a törökök által a várad kapunál levágott.*” (Timon 1736, 291.) Rákóczi Erzsébet a kistapolcsányi kórházat illető 1698-as alapítványlevelében szintén azt állítja, hogy apja 1662-ben lelte halálát Várad alatt. (Botka 1863, 347–349.)

*török basa. A műnek ezen későbbi korhoz idomítani akarását látszik tanúsítani az újhelyi tömlőc nevezete is, az elébbi énekben lévő váradi tömlőc helyett; tudjuk ugyanis, hogy II. Rákóczi Ferenc 1701-ben a német-újhelyi tömlőcben raboskodék.*⁸¹

Ebben a Thalyra alapozó rövid összefoglalásban a laikus naivitásra, a tudósi felületességre és a szemléleti behatároltságra egyaránt példát találunk. A laikus naivitás annak részéről nyilvánult meg, aki feltehetőleg még a 17. század végén, a valószínűleg töredékes történeti ének hőséne a rabságba esett személy *Szép Rákóczi Ferenc* néven nevezett gyermeke, és az elbeszélte történet váradi helyszíne alapján az azonos vezetéknevű és szintén Váradon elesett Rákóczi Lászlót tette meg, csak mert rosszul emlékezett, vagy csak rosszul tudott, összekevert eseményeket. Természetes kreatív képességét nyilatkoztatta meg az a személy is, aki később, a rabság szituációjának és a hős gyermeke keresztnevének indukáló hatására az eseményt II. Rákóczi Ferencre és fiára, Józsefre aktualizálta. A szóhagyományos költészet köztudottan egy örökös vonatkoztatási rendszerben él és formálódik, és az ilyen ösztönös, akár véletlen, akár tudatos alakítgatások a szövegen annak életben tartása érdekében szinte szükségszerűek.

A tudósi felületesség hibájába itt első helyen Thaly Kálmán esett. Bár a legrégebbről datált szöveget autentikus, történeti forrásértékű dokumentumnak tekintette, mégsem zavarta, holott tudhatta, hogy Rákóczi László a váradi akció kapcsán nem esett fogságba, hanem hősi halált halt. Az sem zavarta, amiről megint csak tudomással kellett bírnia, hogy nevezett személynek nem volt Ferenc nevű gyermeke. Mint a korszakot jól ismerő történész, azzal is tisztában kellett legyen, hogy Rákóczi László az unokaöccsét, I. Rákóczi Ferencet, aki mindössze kilenc évvel volt csak fiatalabb nagybátyjánál, s aki a váradi kaland időpontjában már a 20. évében járt, nem nevezhette *Rákóczi-nemzetből legkisebbik úrfinak*. Nősülése előtt álló fiatalembert még akkor sem volt szokás így titulálni, ha nála fiatalabb személy nem élt a családban. Arról nem is szólva, hogy I. Rákóczi Ferencet már hétéves korában erdélyi fejedelemmé választották, és ehhez a ranghoz meg az örökös grófi és a római birodalmi hercegi címhez nem is illett az *úrfi* megszólítás. Egyébként is a szövegből szerintünk éppen az tűnik ki, hogy a „*Szép Rákóczi Ferenc, kedves csemetém,* /

---

⁸¹ Thaly 1864, 177–178.

Isten már hozzátok gyönyörű cselédim, / Nem láttok már többé én édes gyermekim” megszólítás osztatlanul a hős közvetlen családjára vonatkozik. Rákóczi Ferenc tehát a búcsúzkodó hős csemetéinek, cselédeinek, azaz gyermekeinek egyike. Thaly felületessége még ennél is jobban megmutatkozik abban, hogy bár a rendelkezésére álló történeti irodalomból ismerte Rákóczi László tragikus váradi kalandjának különböző forrásokon alapuló leírását, nem tűnt fel neki az a tény – és a szemléleti behatároltság miatt azóta sem próbáltak választ keresni erre –, hogy ezekben az énekekben az „A” variánsban előforduló Rákóczi László néven kívül semmi említés nem esik arról, ami a váradi akcióval kapcsolatban tudható, vagyis, hogy a verses szövegekben egészen másról van szó, mint ami 1664. május 27-én, Váradon történt.

Gyalókey Jenő monografikus feldolgozásában azt állítja, hogy Rákóczi László és hadi népe nem vendégség ürügyén, de nem is afféle zsákmányszerző vásárütés céljából indult Váradra, hanem azért, hogy a basa és a várórség nagy részének távollétében a négy éve török kézre került várat visszafoglalja.⁸² Céljuk volt az is, hogy a márciusban Oroson (Szabolcs vármegye) foglyul ejtett és Váradon raboskodó Barkóczy Zsigmondot a rab két fivérének, Barkóczy Ferencnek és Barkóczy Istvánnak közreműködésével – akik Rákóczi László és gersei Pethő Zsigmond ónodi várkapitány, felső-magyarországi vicegenerális (főkapitány-helyettes) oldalán a vállalkozásnak értelmi szerzői voltak – kiszabadítsák.⁸³ Hihetőleg azonban csak a Barkóczy-fiú kiszabadítása volt az akció célja, mert a korabeli források szerinti legfeljebb 2-3 ezres sereggel szervezett ostromra és a vár tartós birtokbavételére a szervezők sem gondolhattak komolyan.⁸⁴ Ezt a nézetet támasztja alá Horn Ildikó is Rákóczi László-tanulmányában, amikor Bethlen János *Erdélyi krónika* 1629–1673 művére hivatkozva kiemeli, hogy már csak azért sem gondolhattak a vár visszafoglalására, mert a törökök csak nemrég fejezték be a védelem megerősítését. A zsákmányszerzésen, fogolyszabadításon túl legfeljebb az erdélyi török erők nyugtalanítása, lekötése lehetett a taktikai cél.⁸⁵

⁸² Gyalókey 1913, 440.

⁸³ A szabolcsi és zempléni nagybirtokos családról, a szalai és tavarnai báró Barkóczyakról: Nagy 1857, 196–200. Barkóczy Zsigmond 1664-es török fogságba eséséről beszámol Kraus György *Erdélyi krónikája* is. (Kraus 2008, 756., 758.)

⁸⁴ Oláh 2013, 55–56. Levéltári források alapján mutatja be a felső-magyarországi hadak 1664. májusi mustráját, amelyen többek között a váradi rajtaütésben részt vevő egységek is ott voltak.

⁸⁵ Horn 1990a, 86–89. Bethlen Jánosnál ezt olvashatjuk: „*Megérkezett ugyanis Fejérvárra Kolozsvár város főparancsnokának, Ebeni Istvánnak a levele, amelyben megírta, hogy azt a várost, amelyet*

Az eset után három nappal (május 30.) Lobkovitz Wencel herceghez, I. Lipót miniszteréhez írt levelében Pethő Zsigmond sem említi, hogy vállalkozásuk tulajdonképpeni célja Várad visszavétele lett volna, hanem előadva a történeteket csak azt hangsúlyozza, hogy ha az általa „*kiadott parancsot egyese-
sek, úgy mint a többiek, figyelembe vették volna, hinném, nagyobb győzelmet
hozhattunk volna, és nem hiányolnánk Rákóczi Lászlót az életből*”.⁸⁶

A május 27-i „pütkösi vásár” – amit amúgy egyik korabeli kútfő sem említ – a basa és a várórség nagy részének távolléte mellett legfeljebb alkalmas időpontul szolgálhatott ehhez a kalandhoz. Ha ugyanis csak zsákmányszerzés lett volna a rajtaütés célja, úgy nem kellett volna a magyaroknak a várat is megtámadniuk, mivelhogy a vásárt soha nem is ott tartották, hanem a közvetlenül köré települt, palánkkal és kapukkal védett Péntekhely nevű belső városban. Már Gyalókay Jenő is szembesítette a későbbi tetszetős és regényes leírást a feltételezhető valósággal, amiről a szemtanúk és az egykorú történetírók beszámoltak. A hitelesnek tekinthető korabeli források mit sem tudnak a vásárosok közé vegyült parasztruhába bújtatott katonákról, a piacon fényes nappal támadt verekedésről, továbbá a hirtelen felrántott csapóhídról.⁸⁷ A balsikerű akciónak ilyen kalandosan kiszínezett előadása Kazy Ferenc krónikájában bukkan fel először,⁸⁸ és tőle vették át a későbbi történetírók is.⁸⁹ Ezzel szemben két szavahihető kútfő egybehangzóan állítja, hogy a támadás nem nappal, hanem – taktikai okokkal is magyarázhatóan

---

a nevezetes váradi erőd alatt a törökök újjáépítettek, és palánkvárral és eléggé széles árokkal megerősítettek, a Pütkösd ünnepe előtti ötödik napon Magyarország előkelői és egyéb nemesége, amelyet a Tiszán innen és túl felbecsülhetetlen jogtalanságokkal illettek a váradi védők, és Szatmár, Ecsed és Küküllő várak német védői szerencsés hadi vállalkozásban megostromolták és megszállták, és az ostromlók olyan nagy hévvel semmisítették meg, hogy a magyarok és németek a menekülés során a vár felé húzóódó törökök közé vegyültek, és úgy tűnt, hogy felvirrad a nagy alkalom arra, hogy a várat is elfoglalják, ha Rákóczi László grófot, aki a többiek között a legbátrabban harcolt, éppen a vár kapuja előtt, a hídon nem találta volna el egy golyó.” (Bethlen 1993, 215–216.)

⁸⁶ Történelmi Tár 1900, 573.

⁸⁷ Gyalókay 1913, 441.

⁸⁸ Kazy 1749, 15–16. Kazy Ferenc (1695–1759) történetíró, a nagyszombati egyetem tanára. Istvánffy Miklós *Históriájának* folytatásaként Timon Sámuel kéziratainak felhasználásával megírta a 17. századi Magyar Királyság történetét. Az 1664-es váradi rajtaütés lefolyását a későbbi források legtöbbször Kazy Ferenc alapján közli.

⁸⁹ A Kazyéval megegyező egyik legkorábbi leírás: Szirmai 1809, 167., majd Lefkóczi Király László 1817-ben készíti el Nagyvárad történetének rövid kronológiáját, amelyet közöl: Lakos Lajos 1904, 191. Hasonlóan ismerteteti az eseményt: Bunyitay 1892, 40–41., Acsády 1898, 193–96., Borovszky 1901, 196. és Tóth Szabó 1904, 99–100.

– hajnali szürkületkor, keddre virradóra történt, feltehetően a belső város ún. Vadkerti kapujánál, ahol a magyarok már az akció kezdetén okvetlenül ellenállásra találhattak. Gyalókay szerint „itt történhetett az a verekedés, amelyet a történetírók említenek, s amelynek zajára a törökök a várból vagy a többi őrhelyből segítséget kaptak”.⁹⁰ Rákócziék az első attacknál persze nem hátráltak meg, hanem a védőket a vár felé űzve azon igyekeztek, hogy annak kapuján velük egyszerre nyomuljanak be. Mivel a törökök a kaput saját harcosaik előtt sem nyitották meg, hanem inkább feláldozták őket, mintsem a vár biztonságát veszélyeztessék, a támadóknak azt a leeresztett hídon át gyilkos közelharcban kellett megközelíteniük. Kállói Fényes István, az 1664-es esztendő kiemelkedő eseményeit tárgyaló *Debreceni verses krónika* szerzője, a rajtaütésben részt vett és sok zsákmánnyal hazafelé tartva Debrecenen átvonuló Pethő Zsigmond katonáitól hallhatta az események lefolyását. Ennek alapján írhatta meg verses krónikáját. Előadása szerint a kállai gyalogoknak sikerült a kaput bevágniuk, itt azonban oly erős ellenállásba ütköztek, hogy a várba – legalábbis tömegesen – be nem jutottak.

*„Kedre virradóan indulván szép lassan Váradhoz el jutának
Kállay gyalogok, kik elsők és bátrak, Kapukat be vágának,
Mint az sebes essőt magyarok az szerint Lövéseket szórának,
De az vitézekben Rákóczy Lászlóval felesen el hullának.*

*Barkóczy Sidmont ki kiáltot sokat, de vissza nem nyerheték.
Eök is hamarjában, leven nagy haragban Varadot fel perselek,
Sok szép nyereséggel, szép öltözetekkel lovakat meg terheltek.
Feles bulyat nyerven, sok magyar rabot is fogsagbul ki mentek.”⁹¹*

Az öldöklésben a magyarok és a németek közül mintegy negyvenen veszítették életüket. Itt lelte halálát Rákóczi László is, akit a kortárs Kraus György beszámolója szerint a hídon abban a pillanatban ért a halálos lövés, amint a földre bukott zászlót akarta éppen felemelni.

⁹⁰ Gyalókay 1913, 444.

⁹¹ RMKT XVII/10. 4. sz., 22. Kállói Fényes István: *Debreczen varossanak ...ez esztendő forgasiban vegben ment siralmas sorsainak [...] egy néhány versekben foglalt compendiuma.*19–29.

”Május 26-án napkelte előtt váratlanul megérkeztek, és a külváros palánkjait lerontván, sok törököt levágtak, főképp buliákokat (egyiptomi katonák), akiket az ágyban találtak, majd felgyújtották a piacot és megrohmozták a kaput. A törökök azonban keményen szembe szálltak velük, sok keresztényt megöltek és elűzték őket. Rákóczi László fel akarta emelni és el akarta vinni az elejtett zászlót, de a hídon meglőtték. Holttestét a törökök a várba hurcolták.”⁹²

Kazy Ferenc is azt írja, hogy Rákóczi László tetemét a törökök bevitték a várba, majd hozzáteszi:

”A keresztények tagjait kutyáknak, madaraknak vetik, a fejeket karóba húzzák, rút látványossággal a szemlélőknek. A többi fej közül kiemelkedik Rákóczi Lászlóé, galerussal (szörméből vagy bőrből készült süveg) fedve.”⁹³

Mindezek alapján tehát nemcsak azt tekinthetjük bizonyosnak, hogy Rákóczi László a váradi rajtaütés alkalmával még átmenetileg sem kerülhetett fogságba, hanem a körülményekből ítélve az is igen valószínűnek látszik, hogy az egész vállalkozás nem a vár visszavételére, hanem Barkóczy Zsigmond kiszabadítására szerveződött, és katonailag is arra irányult. Mint utaltunk rá, a korabeli források közül egy sem beszél Várad visszavételének szándékáról, ugyanakkor három is említi Barkóczy Zsigmondot, akit Boldvai Márton székelyhidi kapitány Apafi Mihályhoz írt levele szerint állítólag sikerült is „elszabadítani”.⁹⁴ Ezzel szemben a pontosabb értesülésekre támaszkodó, már idézett *Debreceni verses krónika* úgy tudja, hogy Barkóczy Zsigmondot, aki tömlőcéből „kiáltott sokat”, a támadóknak nem sikerült visszanyerniük.

A terv sikertelenségét az okozhatta, hogy már a városba jutás után, ott a Vadkerti kapu környékén – mint erről Guzics Jánosnak, Árva vármegye alispánjának naplója az időpont tévesztésével értesít – viszálykodás támadt

---

⁹² Kraus 2008, 759.

⁹³ Kazy 1749, 15–16.

⁹⁴ TMÁOt 1870, LXXVI. 118–122. „Sok keresztyn rabokat szabadítottak ki, kik az városban voltak. Barkóczy Sigmondot is elszabadították, az mint az paraszt ember beszilé.” (A paraszt ember a szentimrei bíró embere, aki szemtanúja volt a történeteknek.)

„a Barkóczy urak és a többi katona között”,⁹⁵ feltehetően amiatt, hogy amint ez lenni szokott, a katonák egy része a zsákmányolást, amazok pedig a rab kiszabadítását tartották előbbre valónak. A mi szempontunkból ezek a körülmények azért érdemelnek figyelmet, mert az alább vizsgálandó összefüggések mellett feltehetően egy ma már ismeretlen, Barkóczy Zsigmondról szóló rabének is közvetítő szerepet játszhatott abban, hogy a szóban forgó szövegcsalád szüzséjét a hagyomány első fokon Rákóczi Lászlóhoz kapcsolta.

„Az Magyar országban volt én nékem hírem”

Utaltunk rá, hogy az „A” változat 9. versszakának Rákóczi Lászlóra vonatkozó sora nem tekinthető a szövegekben megőrzött eseménnyel originálisan összetartozónak, következésképp a szüzsének az 1664-es váradi eseményekkel való azonosítását sem lehet erre alapítani.

*„Az Magyar országban volt én nékem hírem,
Szép Rákotzi László vala az én nevem,
de az magam nyája mert el adott engem,
mert el adott engem leg főbbig vezérem.”*

Érdeemes lehet néhány feltevést végiggondolni ezzel a versszakkal kapcsolatban. Egyik észrevételünk, hogy ilyen múlt idejű önmegnevezés a halott nevében megszólaló halotti búcsúztatók jellemzője. Bár temetési szertartása nem volt Rákóczi Lászlónak, hiszen a holttest a törököknél maradt a váradi várban, sírja ismeretlen, de valamilyen halotti megemlékezés versekkel, feliratos gyászszászólókkal talán lehetett. A Rákóczi család ezen ágának temetkezésével is foglalkozó szakirodalomban erre utaló adatot nem találtunk.⁹⁶ Hasonló önmegnevezésekkel csak a későbbi betyárballadákban találkozunk, de már verskezdő helyzetben, büszke bemutatkozásként, mindig jelen időben. Ez több ballada intonálásának is sémájává vált: „*Engem*

⁹⁵ Történelmi Tár 1889, 445. Guzics János Árva vármegye alispánjának, Thököly István meghitt emberének latin nyelvű naplója az 1640–1685 közötti időszak fontosabb eseményeit rögzíti.

⁹⁶ Gyulai 2021, 143–144. és Ludiková–Mikó–Pálffy 2007, 323. Rákóczi László szüleit a szepeshelyi prépostsági templomban, feleségét pedig a zborói kegyúri templomban temették el.

hívnek Fábián Pistának”, „*Rózsa Sándor az én nevem*”, „*Juhász András az én nevem*”.

Balassi Bálint és Rimay János óta gyakran hangoztatott magasabb rendű érték, nemzetek és katonaelemek legfőbb ékessége a vitézséggel kivívható hírnév. Mivel Rákóczi László katonaként halt meg, nem meglepő, hogy a 9. versszak a vitézi siratók gyakori motívumát, a *hírt-nevet* hangsúlyozza, csakúgy mint alábbi példáink.

Tunyogi Sámuel vitézi siratójából:

*„Névvel fenlő Tunnyogi Samuelünk,
Vitézséggel, szép erköltsel vezérünk,”*⁹⁷

Tesla Mihály vitézi siratójából:

*„Gyönyörködik ember hírében, nevében,”*⁹⁸

Bezerédi Imre énekéből:

*„– Jaj, gonosz szerencse, mint bánál énvelem,
Híremben, nevemben mint gyalázál engem.”*⁹⁹

A 9. versszak első két sora tehát egy Rákóczi Lászlót búcsúztató halotti versből, vitézi siratóból is származhat. De gyanúsnak ítéelhetjük az egész versszakot azon az alapon, hogy a többi változatban nincs megfelelője, azokból hiányzik. A gondolatismétlés az 5. versszakhoz kapcsolja, eredetileg talán az után is következett, és a későbbi átfogalmazásokból azzal együtt hullott ki, mint a szüzsének a kettős árulást – a *török* mellett a *magam nyája* és *legjobb/legfőbb vezérem* árulása – felpanaszoló, idővel egyre nehezebben értelmezhető része. A *magam nyája* árulása előfordul a *Bezerédi Imre énekében*, amely az MVÉ kéziratában közvetlenül a Rákóczi László-ének után, még ugyanazon a levélen következik.

---

⁹⁷ RMKT XVII/14. 30. sz., 111. *Szép ének az híres nevezetes, nemes nemzetes és vitéztlő Tunnyogi Samuelről.*

⁹⁸ RMKT XVII/14. 54. sz., 183. *Siralmas cronica [...] melyben Viteztlő Csaszari Tesla Mihály Urnak [...] erőszakos halálát így keserge edgy hiv Keresztyény.*

⁹⁹ RMKT XVIII/14. 9. sz., 45. *Bezerédj Imre éneke.*

„*Boldogtalan fejem, mire jutott ügyem,
forgando szerencse mért bánál így vélem,
hogy így legyen dolgom azt soha sem hittem,
magam féle nyája hogy így bánnyon vélem.*”¹⁰⁰

Ezeket a sorokat egyébként a *Bezerédi Imre énekének* nem mindegyik változata tartalmazza.

Az ilyen közös elemek rendelkeznek egymás mellé egy-egy gyűjteményben verseket, és alakítanak ciklusokat, tartalmilag összefüggő szakaszokat.

Rekonstruálva a váradi rajtaütés és Rákóczi László halálának körülményeit, látható, hogy sem a történeti tények, sem az azokról való korabeli szóbeszéd nem felelnek meg annak az epikai szituációnak, amit a vizsgált szövegcsalád tartalmaz. Rákóczi Lászlót azért sem hívhatta a basa magához vendégségbe, mert az a kérdéses időpontban nem is tartózkodott Váradon. Márpedig ez a motívum specifikálja és élteti a balladát, hiszen annak drámai erőterét a barátságot színlelő törbeccsalás képezi. Rákóczi László továbbá nemcsak hogy a halálát hozó váradi kaland kapcsán nem esett fogságba, de ismereteink szerint soha nem is raboskodott sem Váradon, sem egyebütt. A szűzsé egyik fontos mozzanata, a szövetségesnek vélt török hitszegése és a hős méltatlankodása saját hadának és a töröknek együttes árulása miatt a váradi rajtaütés során említett fegyelmezetlenséggel és viszálykodással nem magyarázható és nem indokolható. Nem vonatkozhatnak Rákóczi Lászlóra az „A” szövegnek azok a sorai sem, ahol a hős családjától, gyermekeitől búcsúzik. Felesége, aki két leánygyermeknek adott életet (Erzsébet 1655, Borbála 1656), egy évvel korábban, 1663-ban meghalt, Ferenc nevű fia pedig nem volt. A kéziratok bemutatásakor már láthattuk: kizárható, hogy a kolofonban a vers keletkezését jelölő 1667-es évszám helyett eredetileg a Spangár tudósításával egyező 1662-es datálás állhatott.

¹⁰⁰ Itt említjük meg a *Bezerédj Imre-éneknek* a Jankovich-kéziratban egy érdekes szövegejtérését: A harmadik strofa első két sorát Jankovich így másolja le: „*Zászlómat gyakorta vittem ellenségre / Kardomat kötöttem az török nemzetre.*” Bezerédj Imre, már csak születési évéből is következően sem harcolhatott a török ellen. A többi, általam látott kéziratban itt *német* áll. A *török* említése a *német* helyett – hacsak nem a másolt forrásból való – talán az előző *Rákóczi László-ének* befolyásolta elírás lehet, apró adalékul a másolás során elkövetett hibák lélektanához.

Mіндеzek alapján a vizsgált szövegcsalád történeti hátterét el kell választanunk Rákóczi László tragikus kalandjától, és a történeti megfelelések alapján azt egyértelműen Thököly Imre 1685-ben történt váradi elfogatásához kell kapcsolnunk. Érdekes módon ezt – egy zárójeles megjegyzés és a hozzá fűzött laikus indoklás erejéig – már Fabó Bertalan is felvetette, mikor népdalmonográfiájában a *Rákóczi Sámuel balladájáról* írt.

„Az első számú dal Rákóczy Sámuel (Thököly) elfogatásáról szól. [...] Egy magyar vitéznek, állítólag Rákóczi Sámuelnek vagy Lászlónak szomorú, tragikus sorsát tárgyalja. A népköltészet két különböző eseményt összezavart; az egyik volt Rákóczi László elesése Váradnál 1664-ben, amikor Thököly Imre 7 éves volt, tehát nem is lehetett a Thököly híve. Hanem mikor az 1685-ben elfogott Thököly Imre szomorú sorsát és fogságát szárnyára vette a későbbi népköltészet, az ismertebb és népszerűbb Rákóczi nevet tette bele, elfelejtkezve az igazi martirról, Thökölyről.”¹⁰¹

„Thökölyt ő nagyságát vendégségbe híván
az pasa hétfőn ebédre”

Az 1681-es soproni országgyűlés fordulóponthoz jelentett a kurucok és Thököly életében, akik az arról való távolmaradás mellett döntöttek. Annak ellenére, hogy Bécs fokozottabb engedményekkel igyekezett a rebellis nemességet Lipót hűségére venni, a már korábban is a török támogatását élvező Thököly ismét a szultánhoz fordult segítségért, aki őt 1682 őszén Felső-Magyarország királyának nyilvánította, és mozgalmának támogatását szerződésben is megerősítette. A királyi címet elhárítva Thököly a fejedelmi címet vette fel, és a magyarországi részek urának nevezte magát, de a szultáni szerződés feltételeit elfogadta.¹⁰²

A törökök 1683-as bécsi veresége és a Szent Liga megalakulása a szultánt mindinkább a bécsi udvarral való megegyezésre ösztönözte. Thököly szerepét mindkét oldalon gyanakvó bizalmatlansággal szemlélték. A törökök között többen őt tartották a vesztes háború előidézőjének. Seitan Ibrahim főve-

---

¹⁰¹ Fabó 1908, 120.

¹⁰² A szultáni szerződéslevelet közli: Seres 2006, 278–288.

zír, aki leginkább haragudott a Porta magyar szövetségesére, fel is ajánlotta Károly lotharingiai hercegnek, a császári csapatok fővezérének, hogy a béke helyreállítása érdekében hajlandó Thökölyt megbüntetni. A kuruc vezér hitelvesztéséről tanúskodik Seitan Ibrahim 1685. szeptember végi levele Apafi Mihály erdélyi fejedelemhez:

„ [Thököly] ahol egy s más szín és ürügy alatt folyvást alattomoskodott és hazudozott, míg végképp hitelét vesztette, úgy hogy most elfogatása végett levél küldetett a váradi ejáletbe. Váradi mühefiznek (helytartónak) a temesvári begrerbeg Ahmed basa lett kinevezve, a ki szigorú rendeletet kapott, hogy Isten segedelmével keritse kézre, hogy méltó büntetését elvegye.”¹⁰³

Egyben kéri Apafit is, hogy működjön közre Thököly elfogásában, ha az Lengyelország felé akarna szökni, s erről őt mielőbb tudósítsa. Thökölynek azonban nem volt szándékában az országot elhagyni, mert még Eperjes elvesztése (szeptember 11.) után is több fontos vár maradt a hatalmában, és a fejedelemségről sem akart önszántából és túl korán lemondani. Fontosabb volt számára a pillanatnyi nehézség elhárítása, mint a jövőre gondolva saját biztonságának a védelme. Ezért tehát, amikor a császáriak Kálló várához közeledtek, néhány főemberének (Petróczy István, Kende Gábor, Deák Ferenc, Ubricy Pál, Szirmay András, Lessenyei Nagy Mihály) társaságában „nem nagy számú haddal” elindult Kállóba, hogy átmenetileg török területen húzza meg magát. Embereit előreküldte a váradi basához, és téli szállást kért katonái számára, akik rosszat sejtve ekkor már egyre sűrűbben szökdöstek el mellőle. Számított ugyanis arra, hogy ha rögtön segílyt nem kap a basától, a telet valahol Biharban kell töltenie. Október 6-án Komádiba érve két emberét, Bánóczy Ádámot és Kende Gábort Erdélybe küldte Apafihoz, hogy tőle is segílyt, vagy legalábbis menedéket kérjen addig, míg a töröktől várható katonai segítséggel vissza nem szerzi várait. Apafi, aki Thökölyt illetően ekkor már tisztában volt a török politikai szándékával, érthető módon habozott, és késleltette a válaszadást. Nem így a váradi basa, aki – mintegy válaszképp Thökölynek Kassa török segítséggel való felmentése érdekében korábban hozzá írt levelére – tárgyalás ürügyén meghívta magához Thökölyt. A kuruc fejedelem némi habozás után ráállt a basa hívására, úgy gondolván, hogy

¹⁰³ TMÁOt 1873, LXXII. 96–97.

jobb lesz bizalmának fitogtatásával megnyerni őt, mint a visszautasítással gyanút ébreszteni maga iránt. Ahmed váradi basa október 15-én ünnepélyesen fogadta Thökölyt, meghívta magához ebédre, ahonnan aztán el sem eresztette többé vendégét. Janicsárok kísérték a foglyot a basa házatól a várba, ahol vasra verték, kezeit hátrakötötték, majd hatodmagával szekerekre rakván még azon éjjel elindították Jenő (Borosjenő) felé, és rövidre rá onnan tovább Belgrádba.¹⁰⁴

Fejedelmi személyről lévén szó, e nem mindennapi eseménnyel kapcsolatban érdemes közelebbről is idézni a fontosabb korabeli forrásokat annak érdekében, hogy szemléletesebben lássuk az eseménynek az általunk vizsgált énekekkel való összefüggéseit.

Olosz Ferenc somlyói (Szilágysomlyó) várkapitány október 18-án így számol be Thököly elfogatásáról Inczédi Mihálynak, Apafi Mihály erdélyi fejedelem budai követéhez írt levelében:

”Thökölyt ő nagyságát vendégségbe híván az pasa hétfőn ebédre, valóban vendége ma is, mert maga házatul hajadan fővel kísértette bé az várban janicsárokkal, még akkor estve vasban verette, még hogy bádgyadozott az vár hídján döfölték is, kezeit hátra kötötték, és még akkor éjtszaka kísérőkkel leindították hatod magával Jenő felé. Püspükibül hüt szerént dobjait, javait kikerestette (ti. a basa), s bé vitette. Petrőczit kibocsátotta, meghagyta, az hadaknak viselje gondját...”¹⁰⁵

Bár szükségzavúbb, de ennél is frissebb Szirmay Andrásnak a tudósítása, aki Petrőczy Istvánnal és még néhány válogatott emberrel tagja volt annak a szűkebb különítménynek, amely a fejedelmet Püspökiből a basához kísérte. Szirmay naplója szerint gyalog menekült ki a városból:

”Az fejedelemmel Váradra menvén a szolgálaimat Püspökiben hagytam volt, csak az lovászom, Mészáros Jancsit vittem volt el magammal: Ottan Váradon megfogván az fejedelmet az törökök, csak gyalog kiszaladtam, de az után a lovat is kihozta az lovászom, az hol is semmi kárt nem vallottam. Hanem az szolgálaink Püspökiben megrémülvén meg sem vártak bennünket,

---

¹⁰⁴ Angyal 1888, II. k., 148.

¹⁰⁵ TMÁOt 1873, LXXII. 103.

*de elszaladván sok portékánkat odahagyták, énnekem is egy pár fehér ruhám és keszkenőm odaveszett.*¹⁰⁶

„csak tétetett becsülettel fogadtatik bé”

Spangár András krónikája fél évszázad távlatából az 1685-ös év említésre méltó eseményei között lényegre törően tudósít:

”Tökölyi Imre kétségbe esvén a Törökhöz veszi magát, és Váradon nagy, de csak tétetett böcsülettel fogadtatik bé, mert sokára vasba veretik, és Landor Fejér Várrá küldetik.”¹⁰⁷

Az elfogatás előzményeit és módját illetően hasonlóképpen beszél mostohaapja törbeccsalásáról II. Rákóczi Ferenc is a *Vallomásokban*:

”A németek hadserege Schultz generális parancsnoksága alatt nyomult utánu(n)k... Üldözése elől hol elhagyott helyeken, hol mocsarakban bujdosunk, de minthogy napról napra fogyott a sereg és estek el az erősségek, szükségessé vált, hogy munkácsi várunkban keressünk biztonságot... Thököly úgy látta jónak, hogy otthagyván anyámat, akár tanácskozás, akár segélykérés céljából Nagyváradra induljon... Mivel a barbárokat ismét tönkrevérték Esztergom mellett, Újvár, Esztergom és Buda visszafoglalása után helyzetük a legvégső romlásba jutott, és minden eszközt megragadtak, hogy ügyeiket békében rendezzék. Mivel pedig azt közölték velük a lotharingiai herceg útján, aki akkor a császár hadseregének élén állott, hogy semmiképpen sem köthetnek békét, csak ha előbb békekötési szándékuk őszinteségének bizonyítására elfogják Thökölyt, nem haboztak ehhez a gyalázatos orvossághoz folyamodni, megszegvén a hivatalos okiratban (melyet ők athnáménak hívnak) neki adott és az ő ünnepélyes szertartásuk közben maga a török császár által is fogadott hűségesküjüket. Ezért elhatározták az ő elfogását, és rábízták a váradi pasára, aki ezt úgy hajtotta végre, hogy lakoma ürügén meghívta erődítményébe Thökö-

¹⁰⁶ Szirmay 2004, 39.

¹⁰⁷ Spangár 1734, 43.

*lyt, majd rázárta az erőd kapuit. Serege és szétszóródott udvara megadta magát a németeknek, akik, miután ez megtörtént, kigúnyolva a barbárok együgyűségét, s kijátszva békejavaslataikat, folytatták a háborút.*¹⁰⁸

Az európai politikában a török egyik legfontosabb ütőkártyájának számító kuruc fejedelem váradi csillaghullása nemcsak itthon, a kuruc mozgalomban támasztott zavart és félelmet, de meglepetésként hatott külföldön is, ahol az eseményt szenzációként tárgyalták. Szinte valamennyi röplap és más jellegű tudósítás arról beszélt, hogy Thökölyt Váradon fejedelmi pompával fogadták, majd a szultán parancsát váratlanul felmutatva elfogták. Érdekes, és más hasonló magyarországi esemény külföldi visszhangjának megítélése szempontjából is tanulságos az a részleteket illetően még a hazai forrásoknál is szemléletesebb bemutatása az eseménynek, ahogyan a történeteket ezek a tudósítások tálalják:

„Thököly egy hétezer főből álló mindenféle csőcselékből összeszedett haddal – (más forrás szerint csak mintegy ötszáz rebellissal) – Nagyvárad környékén állt meg, és a várba ment balsorsa elé sietve”. (Itt) „a barbárok a legkitűnőbb tiszteletadással fogadták az összes ágyúuk kilövésével s a hangos üstdobok katonai zenéjével”. (Miután) „pompás étkekkel megvendégelték [...] egy janicsárokkal körülvett aga belépett a szobába, és az ottomán udvar felmutatott parancsára Teckelyt, aki ilyen sajátos változásra nem volt elkészülve, erőszakos módon megragadták, vasba és béklyóba verték”, „láncokkal és kötelekkel megkötözték”. (Majd közölték vele,) „hogy a porta parancsára Konstantinápolyba kell vinniök, hogy ott árulásáért a megfelelő jutalmat megkapja, s elvették tőle fejedelmi címét, amelyet a nagyvezér adott neki”¹⁰⁹.

Ha elfogadjuk a történelmi tények kényszerítő erejét, és Thökölyt tekintjük a szövegcsaládban említett események hőségének, akkor az „A” változat búcsústrófájában megnevezett gyermekeket is azonosítani lehet. Említettük, hogy Rákóczi László az unokatestvérét, I. Rákóczi Ferencet nem nevezhette sem *legkisebbik úrfinak*, sem *csemetéjének*. Thököly búcsúzhatott így nevelt gyermekeitől, II. Rákóczi Ferentől, a család akkor ténylegesen legfiatalabb,

¹⁰⁸ Rákóczi 1979, 19–20.

¹⁰⁹ Összeállításunk francia diplomaták emlékiratai és egy német nyelvű, *A megbüntetett hűtlenség (Die bestrafte Untrau)* című röplap alapján készült. (Köpeczi 1976, 244. és 363–367.) Lásd még erről: Kármán 2019, 417.

legkisebbik úrfijától és testvérétől, Juliannától, akik 1685-ben valóban még 9–13 éves csemeték voltak, s neki *édes cselédi*, azaz családtagjai.

Valamennyi szövegváltozat a *Püspök városa* említésével kezdődik. A források alapján azonban bizonyosra vehető, hogy ez a település nem Nagyvárad, mint ezt a vonatkozó szakirodalom állítja, hanem a Váradtól néhány kilométerre északnyugatra fekvő Püspöki (Biharpüspöki) nevű helység. Mivel Váradon 1556 után, a tordai országgyűlés március 10-én hozott végzése értelmében gyakorlatilag a püspökség utolsó intézményei is megszűntek létezni, egyébként sem indokolta semmi, hogy a várost a 17. században, így kiemelten *püspök városának* nevezzék. A kezdő strófák helyzetrajza:

„*Püspök varossaban midön bé szállottam,
Gyönyörü hadamnak trombitát fujattam,*”

vagyis a had megérkezése és letáborozása szinte mozzanatos pontossággal megegyezik az egykorú források vallomásával, miszerint Thököly seregét, dobjait és egyéb javait Püspökiben hagyva csak kisebb kísérettel ment be Nagyváradra.¹¹⁰

„ki maga akarhatja szerint nem cselekedhetik, rab volna az”

Utaltunk rá, hogy Thökölyt még elfogatása napjának éjjelén továbbvitték Jenőbe, majd onnan Nándorfehérvárra. Elfogatásáról azonban hamarosan kiderült, hogy politikai baklövés volt, mert mint Petrőczy István példája is mutatja, ezután a még megmaradt törökpárti hívei is elfordultak tőle, és hadaikkal hűséget esküdtek Bécsnek. Thököly is arról írt naplójába 1685. december 3-án, hogy a török már igen korán megbánta elhatározását.

„[...] az szerdár nem császár hírivel hozatott el, és hogy maga is megbánta, s búsul rajta [...] deklarálta aztán (a bosztandzi pasa), hogy ő a szeredár

¹¹⁰ Bunyitay 1883, I. k. 441–442. Püspöki gyakran volt táborhelye kuruc csapatoknak. Teleki Mihály levelezésének VII. és VIII. kötetében több Püspökiből kelt levél is foglalkozik az ott táborozó „vitézlő rend” „*quartélyának*” és „*hópénzének*” problémáival. (Gergely 1916, 626. és Gergely 1926, 5.)

*fejét az étszaka az hatalmas császárnak leküldette, és hogy nem másért halt meg, hanem az én rajtam követett cselekedeteiért [...] folyt mindenütt olyan hír is, hogy még háromnak, vagy négynek esik el a feje az miatt, hogy most már szabadulhatunk.*¹¹¹

Cserei Mihály, aki 1690 után egy ideig szorosabb kapcsolatban is állt Thökölyvel, 1709–12 között írt nevezetes művében, az *Erdély históriájában* anekdotaszerűen színezi ki, és szinte a képtelenségig túlozza Thököly elégtételét az őt ért sérelem miatt. Műve ugyan csak 1852-ben került kiadásra, de több száz korabeli kéziratos másolata már a 18. században is széles körű ismertséget biztosíthatott az általa előadottaknak.¹¹²

”Thököly Munkácsra jó, de ott is nem mervén múlatni, a várat erősen muniálván (megerősítette) és feleségit otthagyván, lejő Várad felé a mellette való kevés kurucsággal, mert a többi imide-amoda eloszlottanak vala tőle. A váradi basa becsalván Váradra, ott árestáltatja, és akik vele voltak, azok is elpraedálván javait, eloszolnak. S midőn a váradi basa azon munkálódnék, hogy a portától szabadságot nyerne Thököly megöletésére, a porta fermánt (szultáni rendelet) küld Váradra, hogy Thököly ölesse meg a basát, és minden egyetmását maga számára praedálja el. Melyet is Thököly véghezviszen, és reménsége kívül kiszabadulván, esmét az elszéledett kurucokban felesen melléje gyűlnek.”¹¹³

Thököly Imre fogsága alatt írt naplója jól érzékelteti azt a felemás fogság-szituációt, amelyről az énekek hőse is panaszkodik: „*terminusról terminusra halasztják kibocsátásomat, és az ki maga akarhatja szerént nem cselekedhetik, rab volna az*”.¹¹⁴

„A” változat

*„Jaj, biz’ azt hirdetik, hogy szabadon járok,
Jaj, szabadon járok, de bizony rab vagyok.*

¹¹¹ Késmárki Thököly Imre naplói, leveleskönyvei, és egyéb emlékezetes írásai. Thaly 1873, 275–276.

¹¹² Baricz 1986, 96. A kéziratmásolatok számbavételét célzó kutatás 97 ma is létező kézirati példányt mutatott be.

¹¹³ Cserei 1983, 183.

¹¹⁴ Késmárki Thököly Imre naplói, leveleskönyvei, és egyéb emlékezetes írásai. Thaly 1873, 276.

„B” változat

„Sokan azt hirdetik, hogy szabadon járok,
Pedig de hogy járok, most is csak rab vagyok,

„C” változat

„Azt hirdetik ugyan, hogy szabadon járok,
De mi hasznom benne, még is csak rab vagyok,”

„D” változat

„Talán azt tudjátok, hogy én rab nem vagyok,
Héj, ha azt tudnátok, térdig vasban járok.”

„Igen kezdé vágni s kardra háynyi népem”

Beszélnünk kell arról a három motívumról is, ahol a szövegek és a történeti esemény egymásra vonatkozása nem ilyen egyértelmű.

Az első a kölcsönös ebédre hívás, amely a balladán kívül valamennyi változatban szerepel. Tehát először a hős hívja meg a basát *vendégségbe/ebédre*, majd a basa a hőst:

„A” változat

„Az váradi basát vendégségben hittam,
.....
Az váradi *basa* vendégségben híván.”

„B” változat

„A váradi bassát ebédre hivattam,
.....
A' basa is engem' vendégségbe hiva.”

„C” változat

„A' váradi basát vendégségre hittam,
.....
A' váradi basa vendégségre hiva”.

Valószínűsíthető, hogy az énekmondói lelemény alkalmazza a kölcsönös meghívást az események indoklására és rövidre zárására, hogy azért hívja meg a basa a hőst, mert az is meghívta őt, s ezzel mintegy kiiktatódik a történelmi-politikai háttér. De elképzelhető az is, amint ezt némely külföldi forrás említi, hogy Thököly „*sejtve, hogy a basa el akarja fogatni, először nem akart bemenni a városba*” – hanem feltehetően ő hívta meg a basát, hogy találkozzanak valahol –, „*de amikor ez betegségére hivatkozott, belement a kelepchébe*”, s ez a mozzanat alakult át kölcsönös vendégségbe hívássá.¹¹⁵

Második kérdéses motívum a fegyveres harc, amely a ballada kivételével szintén mindegyik szerkezetben szerepel:

„A” változat

*„Az váradi kapun hogy menni akartam,
Igen kezdték vágni, népem kardra hanni.”*

„B” változat

*„Hogy század magammal a’ kapun bé mentem,
Igen kezdé vágni s kardra hányni népem.”*

„C” változat

*„A’ váradi kapun hogy bé mentem volna,
Igen kezdé népem ölni, hányni kardra.”*

Erről a fegyveres harcról sem a hazai, sem pedig a külföldi források nem tesznek említést, illetve csak feltételezhetjük, hogy Szirmay András már idézett megjegyzése – „*csak gyalog kiszaladtam*” – erre vonatkozik. Elképzelhető azonban, hogy ennek a motívumnak az epikai szerkezetbe való bekerülésébe talán valamilyen más énekkel való kontamináció is közrejátszott.

A harmadik a már fentebb idézett ún. dobolás-motívum, amely viszont csak a balladai „D” változatban fordul elő.¹¹⁶ Ez a mozzanat legkézenfek-

---

¹¹⁵ Köpeczi 1976, 244. 67. jegyzet.

¹¹⁶ Ez a motívum Thaly Kálmánt is megihlette, és az általa írt kuruc balladák egyikében, a „*Kuruczok, kuruczok, haj szegény kuruczok*” kezdősorú Ocskay László-énekben maga is felhasználta Ocskay kivégzésének előadásakor. „*Mikor rézdobokat megütték az vártán, / Mikoron az sipot megfűjták az bástyán:*” Erről: Riedl 1913, 430.

vőbben a külföldi tudósításokban plasztikusan megrajzolt fejedelmi fogadtatás katonai zenéjére vonatkozhat, magyarázatot adhat a ballada rejtélyes soraira.

*„Meg üték a dobot a piacz közepén,
Meg fuvák a sípot a torony tetején.”*

A probléma csak az, hogy a parádés fejedelmi fogadtatás a fegyveres harc és a hős elfogatása után – ahogyan ez a szövegben szerepel – nehezen képzelhető el. A dolog valahogy úgy történhetett, hogy az ünnepélyes katonai tisztelgést követően a törökök Thökölyt vendégség, illetve ebéd ürügyén a basa városi házába kísérték, s miután itt letartóztatták, a kitervelt cselnek megfelelően kíséretére vetették magukat, és ezeket is kezdték *ölni, kardra hányni*. Valószínűnek látszik tehát, hogy a bevonulást kísérő katonai zenés tisztelgetés, mint a történet végkicsengésével kontrasztos elem, idővel értelmetlenné vált, s ezért a többi szerkezetből ki is esett. A balladai változatban is csak azért maradt meg, mert eredeti jelentése elhomályosulván a dobolást és a toronyból felhangzó sípolást a kapuk bezárására jelt adó történéselemnek fogták fel, s utolsó epikai mozzanatként a balladai történet végére helyezték. Eredetileg azonban a dobolás-motívum a maga helyén, vagyis a történet elején szerepelt, a mostani szerkezetben a harmadik versszak helyén kellene állnia. Érvelésünk mellett szemléletesen bizonyít az is, hogy toposszá merevedve s némileg átalakulva több folklórszövegbe is mint egy diadalmenetet, lakodalmi vonulást jelképező motívum került bele:

*„Megfogták a sajtót szilajban rétbén,
Kivették a szivet arany melenczében;
Feltolták az ’ászlót torony tetejében,
Megverték az dobot város közepében.”¹¹⁷*

¹¹⁷ Czuczor–Fogarasi 1870, V. k., 673. h. A *sajgó* (1) szócikkben található az idézet. „*Szalay Ágoston gyűjteményében ezen régi népv. olvasható. Azonban mi jelentése lehet itt a sajtónak, nehéz volna megmondani. Talán személynév volt.*”

*„Nekem öröömre, másnak boszujára,
Fölütték a zászlót kapum főfájára,
Megütték a dobot szívem fájdalmára,
Nekem öröömre, másnak boszujára.”¹¹⁸*

A *Juhász András* című ballada egyik változatában¹¹⁹ és egy másik rabénekben ugyanez a toposz az elfogatás, illetve funkciója szerint inkább a kivégzés kísérő mozzanataként szerepel, ami viszont a *Rákóczi Sámuel* szövegének át-tételes hatását tükrözheti.

*„Megverték a dobot
A hegyek tetején
A hegyek tetején,
Rámverték a vasat
A börtön fenekén.”¹²⁰*

Ha most már mindezeket a forrásokból kielemezhető történelemeket összevetjük a vizsgált szövegek epikailag értékelhető motívumaival, egyértelműen kitetszik, hogy a szövegcsalád alapszövege eredetileg Thököly Imre váradi elfogatásáról szól, és legkorábban 1685 végén keletkezett.

„Mert el adott engem leg föbbig vezérem”

A források tükrében az énekek eseménysora: a színlelt vendégségbe hívás, a basa „*tettetése*”, továbbá a hős tiltakozása elfogatása ellen és a kétszeres áruláson való panasz is csak Thökölyre és nem Rákóczi Lászlóra vonatkoztatva válik értelmezhetővé. Túl azon, hogy Rákóczi Lászlót a töröknek nem állt módjában megkötni, el sem árulhatta, hiszen soha nem is volt a szövetségese. Katonái sem hagyták cserben, mert mint láttuk, a támadásban derekasán küzdöttek az oldalán, és estek el sokan vele együtt. Thökölytől viszont már Püspökibe való

---

¹¹⁸ Kriza 1975, 237., sz. 119. Hargita-környéki. Első közlése: *Szépirodalmi Figyelő* 1862, 24. sz. 382. *Székegy népdalok Kriza János gyűjteményéből.*

¹¹⁹ Bodza–Paksa 2019, 7. *Juhász András az én nevem.*

¹²⁰ Sztareczky 1959, 30–31., Ortutay–Kriza 1968, 624.

megérkezése előtt is tömegesen szökdöstek el hívei, s mint Szirmay András feljegyzéséből kitűnik, testőrsége sem tanúsított érdemi ellenállást megmentése érdekében. A Püspökiben lévő derékhad pedig, amikor hírért vette a vezér elfogásának, *portékáit* hátrahagyva fejvesztetten elfutott. A belső árulás Thököly seregére való vonatkoztatását egyértelművé teszik az „A” variáns sorai, ahol is a hős a saját seregét és fővezérét illeti ezzel a váddal:

*„De az magam nyája mert el adott engem,
Mert el adott engem leg föbbig vezérem.”*

A körülmények ismeretében az ének itt Petróczy Istvánra célozhat, aki a közvélemény szemében valóban árulónak tűnhetett azok után, hogy a vezér letartóztatásával egyidejűleg a basa órá ruházta át Thököly tisztségét, és egyben megbízta, hogy *„hadának is viselje gondját.”*¹²¹ Petróczy István elfogadva az ajánlatot, azt kérte, hogy tanácskozhasson a főbb magyarokkal. Kijutva Váradról Kassára sietett, és elmondván a várost ostromló Caprara generálisnak a történeteket, mintegy kétezer emberével együtt felajánlotta neki szolgálatait. Caprara Thököly esetét *„ünnepélyesen kipublikáltatá”* a kassaiak között, mire azok megadták magukat, és a várat átadták a császáriaknak.¹²² Meglátásunk szerint tehát nem sokkal az esemény után egy történeti ének, rabének születhetett Thököly Imréről. Szerzője azok közül a kurucok közül kerülhetett ki, akik körében óriási felháborodást váltott ki a kuruc vezéren esett gyalázat, és tömegesen álltak át a császáriakhoz.

” *Oly nagy számmal jönnek át hozzánk a fegyveres magyar csapatok – írja egy német tiszt a kassai táborból 1685 októberének végén –, hogy a már eddig is 12 ezerre növekedett megtért Thököly-pártiak több gondot adnak, mintha nyílt ellenségeink volnának.*”¹²³

¹²¹ Kőpeczi 1976, 367.

¹²² Károlyi 1886, 114.

¹²³ Buda várának visszavívásánál a hősiessen küzdő magyar lovas és gyalogos katonák jelentős része is Thököly egykori hívei közül kerül majd ki. (Seres 2006, 80.) Ezek a katonák *„rendkívüli vágyat mutattak a török elleni harcra”* – idézi Károlyi Árpád Brandenburg bécsi követét. (Károlyi 1886, 119.)

A török magatartása miatti, hadseregnyi embert érintő elkeseredés és felháborodás kiváltója, ihletője lehetett a Thököly-rabéneknak is, amelyhez a szövegcsaládot alkotó, általunk ismert variánsok kapcsolhatók. Itt említjük meg, hogy a *Rákóczi Sámuel* dallama érintetté vált a kuruc dalok körüli vitában is. Szabolcsi Bence a *Zenei Lexikon* 1935-i pótfüzetében szakmai indokok alapján a kuruc dalköltészet eleve zenei hagyatéka közé sorolta: „*A kuruc zene a magyar főúri barokknak népi elemekkel vegyült, s a 18. század újabb daltermésébe ékelten fennmaradt hagyatéka*” – indokolt Szabolcsi. Ennek a zenei hagyatéknak a kisnemesség, értelmiség, a parasztság egyaránt a fenntartói között szerepelt. Major Ervin szerint azonban nincsenek az éneknek kuruc kori politikai vonatkozásai, Rákóczi László váradi tragédiája pedig nem indokolja e dal kuruc kori eredetét. A *Régi magyar dallamok tára* II. kötetében (17. század) Papp Géza ismerteti a kuruc dalok körül kialakult vita lényegét. Véleménye szerint az dönti el a kérdést, hogy a kuruc függetlenségi harcok alatt énekelhették-e vitézek, bujdosók az éneket.¹²⁴

Thököly Imre neve nagyon korán kieshetett ebből a rabénekből. Ennek okát további sorsának alakulásában kereshetjük. A törökök hamarosan belátták, hogy hibát követtek el. A nagyvezír azért fogatta el Thökölyt, hogy kedvező békefeltételekért cserébe kiszolgáltassa majd a Habsburgoknak, de azok azt üzenték:

„*megtarthatják a lenyúzott rókát, ha bőre (Kassa) már Lipót kezében van, csak hadd maradjon náluk Thököly. [...] A császáriak élcet faragtak a váradi basára, hogy tán azért fogta el Thökölyt, mert meg akarta nyerni az annak fejére kitűzött tízezer tallérnyi vérdíjukat.*”¹²⁵

A nagyvezír életével fizetett a hibáért, Thököly Imrét pedig

„*[...] 1686 elején gazdagon megajándékozva, fényes török kísérettel, régi hívei visszaszerzésére tízezer tallért adva, haza küldötte az új nagyvezér és*

¹²⁴ Papp Géza 1970, 155–157. Major Ervin mind a húsz, Szabolcsi Bence által kuruc dalként felsorolt éneket kritika alá veszi, és közülük tizenkettőről megállapítja, hogy nem is áll közelebbi vonatkozásban a Rákóczi-korral. Kizárja a „*Rákóczi László: Püspök városába elnevezésű dallamot*” is, mivel „*az 1662-es váradi epizód – Rákóczi László elesik a török elleni harcban – aligha indokolná e dal kuruckori eredetét.*” (Major 1967, 122–123.)

¹²⁵ Károlyi 1886, 116.

*méltóságába visszahelyezte. Február elsején hadvezérhez illő diadalmenettel vitték őt be oda, hol pár hónappal előbb elfogták.*¹²⁶

A Váradra történő diadalmenetről érdemes idézni Olosz Ferenc somlyói várkapitány 1686. február 4-i, egy szemtanú beszámolója alapján írt tudósítását Apafi Mihály fejedelemnek.

„Tegnap is írtam vala két ízben Ngodnak, emberem két nap tartóztatván Váradon ki nem jöhetett, ez múlt éjszaka penig megérkezvén, melyeket szemével látott, ezeket hozta. Ez múlt pénteken délután ment ki az váradi sereg Thökölyi ő nga eleiben, maga jütt elől bé az városra, minden passák előtt az jenei és tömösvári passák kísérték, maga ő nga zöld köntösben, veres nadrágban, megyszín nustos süvegben ment bé, őt vezetéket vittek ő nga előtt, négye török szerszámos, csujtáros török aranyas kengyeles volt, ötödik kit tsak őnsnga előtt vittek. magyar vékony kengyeles fejedelmi öltözettel volt. Egy sereg tatár volt ő nga előtt, utána hetvenöt zászlóalja török, jancsár is volt utánna négy zászlóalja, de igen ritkán voltak a zászlók alatt kgmes uram, nem is igen fegyveresek voltak, azt hirdették, még nyolcvanezer török, és még annyi tatár jú utánna.”¹²⁷

Az események illetően alakulásával, a váradi basa tettetésével fogságba ejtett és a váradi tömlöcben raboskodó hősről szóló rabének szüzséje gazdátlanná vált. Thököly Imre nem lehetett egy váradi rabének együttérzést, azonosulást kiváltó hőse, hiszen politikai pályája továbbra is a törökökkel való szövetségben folytatódott, ha nem is érte már el a korábbi magasságokat. Az emlékezet nem török rabként, hanem a Habsburg-ellenes szabadságharc vezéréként tartotta őt számon. A hegyaljai felkelést a nevében indították el, a Rákóczi-szabadságharc alatt is hivatkoztak rá a szegénylegények.¹²⁸ Ezért újra „nevesíteni” kellett, személyhez kellett kötni az éneket, hogy életben maradhasson. Így keveredhetett az eseményhez a búcsúzás részben fölmerült, amúgy is kontextusos Rákóczi név, és a személyhez kötés, különböző változatokat eredményezve Rákóczi Lászlóval, illetve II. Rákóczi Ferencsel valósult

¹²⁶ Dávid 1906, 50.

¹²⁷ MHH 1895, 403–404.

¹²⁸ Varga 1975, 69.

meg, ami azután többszörös szöveg-összeolvadással, kontaminációval járt együtt.

Thököly Imre és mostohaafia, II. Rákóczi Ferenc kapcsolatát elemző tanulmányában R. Várkonyi Ágnes rámutat kettőjük ellentmondásos, a közvéleményt is élénken foglalkoztató viszonyára.

„Talán egyetlen történelmi személyiségről sem keletkezett hirtelenében annyi homályos mendemonda, annyi terhelő hír, mint Thökölyről és híveiről. A szűkebb vagy tágabb közvéleményt foglalkoztató szóbeszédnek egy része jól ismert Apor és Cserei írásaiból. Más részük felkutatásra vár. A Rákóczi Lászlóballada Thököly-változata is bizonyítja, hogy a Rákóczi-gyerekek és a hírneves mostohaapa viszonya élénken foglalkoztatta a kortársakat.”¹²⁹

A mostohaapa–fiú viszony 1683–1685 közötti időszakának Thökölyt terhelő hírei között szerepelt például az is, hogy meg akarta volna mérgezni mostohaafiát. Mindenesetre az emberek érdeklődéssel fordultak e sok szóbeszédet kiváltó kapcsolat felé, és érdekes lehetett a *„Rákóczi nemzetből legkisebbik úrfi”* és mostohaapja egy énekben való előfordulása.

Az elmondottak alapján már eddig is egyértelműen megállapítható, hogy a kuruc vezér lépre csalását képező eredeti történéshez az „A” variáns áll legközelebb. Ebben, mint láttuk, az inkriminált 9. strófában megnevezett *„Rákotzi László”* néven kívül minden epikai mozzanat és történetileg értékelhető nyomelem Thököly elfogatásának körülményeire utal. A „B” és „C” változatban a II. Rákóczi Ferencre alkalmazott adaptáció nem következetes, mert a szöveg csak a hősré legnyilvánvalóbban utaló külsődleges elemeket változtatta meg, magát a történelmi szituációt azonban nem alakította át. Ezek a változatok csak elindították az éneket a 18. században tudatosan ápoltság-rebellis-sérelmi hagyomány irányába¹³⁰ azzal, hogy a *loboncz* és II. Rákóczi Ferenc újhelyi fogsága említésével felidéztek a szabadságharcot.¹³¹

---

¹²⁹ R. Várkonyi 1983, 226.

¹³⁰ Csörsz 2013b, 230.

¹³¹ Ha mindez túlzottan teoretikusnak tűnik, képzeljük el, hogy ez az átalakítás egy 1712-ben ténylegesen az újhelyi börtönben raboskodó kuruc alkotása, aki azonosulva az évtizeddel korábban ugyanitt fogva tartott II. Rákóczi Ferencel, saját keserűségét énekelte meg az általa ismert Thököly-éneken keresztül.

„Hogy század magammal a' kapun bé mentem”

Mind a négy szövegben egymást változtatva tér vissza a „háromszáz legény” és a „századmagammal” kifejezés:

„A” változat

„Háromszáz legénnyel igen meg tsúfolvan
Az váradi kapun hogy menni akartam”.

„B” változat

„De tettetésével igen meg tsúfola,
Hogy század magammal a' kapun bé mentem”.

„C” változat

„Három száz legénnyel igen meg tsufola,
A' váradi kapun hogy bé mentem volna”.

„D” változat

„Püspök várossába hogy bé mentem vala,
Nem sokad magammal, tsak század magammal”.

A számok annyira következetesen ismétlődnek, hogy fel kell tételeznünk, valószínűleg közülük van a szóban forgó eseményhez, eseményekhez, tehát nem fiktív számok. Leginkább a *század magammal* kifejezést ítéljük olyan-
nak, amely az eredeti történethez tartozott. Mint láttuk, a derékhad Püspök-
kiben letáborozott, és a vezér csak kisebb kísérettel, „nem sokad magával”
vonult be Váradra. A *háromszáz legény* esetében viszont már gyanakodha-
tunk arra, hogy esetleg más énekből vagy hagyományból került az „A” és
a „C” változatba, hiszen Thököly elfogatása szempontjából a basa pontosan
háromszáz legényének hangsúlyozása teljesen lényegtelen, hacsak nem arról
van szó, hogy az ének szerzője Thököly csekély számú kíséretével szemben a
török túlerőt akarta ezzel a szembeállítással érzékeltetni.

A II. Rákóczi Ferencre való átigazítási szándék eredményezheti a „B” vál-
tozat 4. versszakában a karakteres kezdősorhoz illesztett magyarázkodást.
Rákóczi az elfogatását eredményező diplomáciai tapogatózásokat leszámítva

ebben az időben még nem volt hajlandó semmilyen Bécs-ellenes megmozdulásban szerepet vállalni, s ezért illik rá az alapszöveg módosított kifakadása:

*„Mi dolog vitézek, hogy engem kötöztök?
A király hadának én soha nem véttek,
Sőt Magyar országban óltalmazom őket,
Az engem' gyülölő német seregeket.”*

Figyelemre méltó, hogy ezek a sorok a folklorizálódás jegyeit jobban magán viselő „C” változathoz – ahol a hős szintén Rákóczi Ferenc, hiszen Rákóczi Józseftől mint fiától búcsúzik – már hiányoznak.

Mivel a változatok három, egymáshoz közel álló típusa, az „A”, „B”, „C” variáns bizonyíthatóan nem közvetlenül egymásból deriválódott, úgy vagy azt kell feltételeznünk, hogy a közöttük megfigyelhető áthallások az egymás mellett élésből eredően természetes folklorizáció révén jöttek létre, vagy pedig azt, hogy volt egy olyan közbülső szerkezet, amely Rákóczi Ferencre vonatkoztatva Thököly történetét, a „B” és „C” variánsnak közös őse lehetett. Ott ugyanis, ahol a „C” változat szövege nem követi pontosan a hozzá legközelebb álló „B” variánst, következetesen az „A” változat fogalmazásának nyomai bukkannak fel.

„A” „Az váradi basát *vendégségben* hittam”
„B” „A váradi basát ebédre *hivattam*”
„C” „A' váradi basát *vendégségre* hittam”

„A” „Kit nagy *keservesen bizony* megsirattam”
„B” „Melyet *keservesen bezzeg* meg sirattam”
„C” „Melyet *keservesen nagyon* megsirattam”

„A” „*Háromszáz legénnyel* igen meg tsufolvan”
„B” „De tettetésével igen meg tsufola”
„C” „*Három száz legénnel* igen meg tsufola”

„A” „Az én *vigasságom* tulem eltávozott”
„B” „Az én *fényes napom* behomályosodott”
„C” „*Víg kedvem szép napja* meghomályosodott”

„A” „Rákóczi nemzetből *leg kissebbik urfi*”
 „B” „Rákoczy nemzetből származott gyermekem”
 „C” „Rákóczi nemzetből *legkissebbik urfi*”

„A” „Isten már hozzátok gyönyörű *tselédim*”
 „B” „*Istennek ajánlak*, jeles urfiaim”
 „C” „*Istennek ajánlak*, kedves *tselédeim*”

„A” „Mi dolog Istenem, hogy vágják népemet?
 Nem látom már tovább *én feleségemet*,
 Nem látom már többet *szép gyermekeimet*.”
 „B” Mi dolog Istenem, hogy vágják népemet
 Nem látom már többé *sok szép seregemet*”
 „C” „Mi dolog Istenem, hogy vágják népemet?
 Nem láthatom többé *e’ szép seregemet!*”

Utolsó példánkban az látható, hogy az alapszöveget egyébként leghívebben fenntartó „A” változat fogalmazása torzít. Értelem szerint ugyanis itt a hős pusztuló hadi népén és nem családján bánkódik. Ennek lehet az eredménye, hogy a változatképződés során a strófa ötsorossá alakult, hiszen a keveredésben legtöbbször sorpárok vagy versszakok vesznek részt.

A II. Rákóczi Ferencre adaptált változat nézetünk szerint úgy alakult ki, hogy szemben az eredeti szöveggel – ahol a hős, Thököly Imre még meg volt nevezve, és mint gyermekétől búcsúzott Rákóczi Ferencről –, ebben a variánsban Thököly nevének kiesésével már II. Rákóczi Ferencet léptették elő az ének hőségé, és ő búcsúzott fiától, Rákóczi Józseftől. Ehhez a szándékolt aktualizáláshoz tartozik a *török* helyett a *loboncz* bekerülése az énekbe. Ez a transzformáció eredményezhette az egykori Thököly-ének életben maradását és elterjedését a 18–19. században.

A történeti énekek akkor népszerűek, ha a történelmi tudat formálásán keresztül a közösségi-nemzeti identitás megéléséhez is hozzájárulnak. Sikerük, elterjedésük, folklorizálódásuk egyik feltétele, hogy minél több erre alkalmas megragadó, kifejező soruk, strófájuk legyen. Ebben a változatban az „*Egy felől a basa [...] Más felől a loboncz [...]*” sorok érdekes többletjelentést, áthallást biztosítanak. Benczédi László a kuruc küzdelmek okait kutatva „*legbensőbb indítéknak*” a Habsburg-abszolútista és a török hatalmi törekvések

együttes jelenlétét, „*pontosabban szólva a »maradék-ország«-nak a kettő közé vetettségét, a két hatalom közötti köztes helyzetét, frontközöttiségét*” tartja.¹³²

A *Thököly haditanácsa* dialógusszerű politikai versben a kuruc tábor főtisztjei egymásra reagálva mondják el véleményüket a császár politikájáról és a kuruc mozgalom kilátásairól. Szepesi Pál érvei:

„*Török német között vagyunk elepedve,
Egyik házi körösz, másik merő fene,
Ezzel mint kígyóval van keblünk telve,
Másik vérünk szopó telhetetlen medve.*”¹³³

Wesselényi Ferenc nádor 1663. október 28-i Zemplén vármegyéhez írt levelében így látja az ország állapotát:

„*...úgy látjuk, amaz régi magyar példabeszédben estünk, hátul víz elől tűz környékeztet, nyavalyában vagyunk, mert egy felől Pogányságnak ránk tártott dühöt (dühödte?) nyelendő tüze éri ezennel hazánkat; Más felől az Német segítséget hozó neve irtóztat...*”¹³⁴

A II. Rákóczi Ferencre átigazított változat a váradi basa szerepeltetésének nyilvánvaló anakronizmusa ellenére valami nagyon jellemzőt és nagyon fontosat állapított meg a kor emberének megélt történelmi tapasztalatáról, a „*Tűz víz között megütközött kis Magyarország*”-ról, a két ellenség közé szorítottság élményéről.¹³⁵

„Kis asszony havának második hetében”

Külön probléma a vizsgált énekszövegek záró strófaiban megbúvó ellentmondás feloldása. Az tudniillik, hogy míg az egyes változatok keletkezésének évszámát és helyét jelölő adatok a hős személyétől függően értelemszerűen

---

¹³² Benczédi 1975, 7–8.

¹³³ KKK 1977, 60. sz. 208.

¹³⁴ A levelet idézi: Oláh 2013, 51.

¹³⁵ KKK 1977, 11. sz. 46.

módosulnak, addig a közelebbi időpontot jelölő „*Kis asszony hava*” (augusztus) minden változatban állandó időmeghatározó elemként fordul elő:

„A” változat

„Ezer hat száz után hatvan hetedikben
Kis asszony havának harmadik hetében
 Irtam ez verseket keserüségben,
 Váradi tömlöztnek sötét fenekében.”

„B” változat

„Egy ezer és hétszáz tizenkettődikben
Kis asszony havának második hetiben
 Irtam ez verseket nagy keserőségben,
 Ujhelyi tömlöcznek setét mélyységében.”

„C” változat

„Ezer hét száz után tizenkettődikben
Kis asszony havának második hetében
 Irtam e' verseket nagy keserüségben,
 Ujhelyi tömlöztnek setét mélységében.”

Ez kétségtelenül azt jelzi, hogy valamennyi változat ugyanazt a kolofont használta fel és alakította át saját igényének megfelelően. Az átalakítás során a 2–3. sor csaknem változatlanul maradt, az első sor évszáma nem az esemény, hanem az ének megírásának idejére, a negyedik sor helymegjelölése pedig a hős személyére utal. Mivel Thökölyt októberben fogták el, és már januárban szabadon engedték, így az augusztus rá semmiképpen sem vonatkozhatott, ennek alapján valószínűnek tartjuk, hogy az „A” változat záró strófája egy olyan váradi rab énekéből való, amely 1667 augusztusában Váradon íródott. Ez a versszak változatlan formában hozzákeveredett a Thököly-énekhez, amelybe a Rákóczi László nevét tartalmazó sorpár is kontaminálódott. A kontaminált szerkezet elterjedésekor már mindenesetre ott volt, hiszen a balladai „D” variáns kivételével valamennyi szöveg ezt használja fel. A vendégstrófának a Thököly–Rákóczi-énekhez való hozzákapcsolását az is indokolhatta, hogy megfelelő lokalizáló zárószakaszt igen körülményes

lett volna az eredeti Thököly-énekhez készíteni, mert igaz ugyan, hogy a hőst Váradon fogták el, ám nem ott, hanem Nándorfehérváron raboskodott.

Hogy most már miféle váradi rabének lehetett az, amelynek záró strófája először az „A” változat végére került, erre nézve csak sejtéseink vannak. Említettük, hogy Rákóczi László halálának elbeszélésekor több forrás beszél az 1664 tavasza óta Váradon raboskodó Barkóczy Zsigmondról, akinek kiszabadítása érdekében tulajdonképpen Rákócziék vállalkozása szerveződött, de akit végül is nem sikerült kimenteni. A Pálóczi család már idézett naplója Barkóczy Zsigmond hosszas fogságáról számol be:

„Anno 1664 die 23 martii Oros faluban esett az váradi törökök kezébe Szalay Barkóczy Zsigmond uram, néhai Barkóczy László uram ónagyságának fia, aki ottan hosszas rabságban meg is holt, de az testi is ottmaradott.”¹³⁶

Ez utóbbit rosszul tudja a napló. Annyi bizonyos, hogy Barkóczy Zsigmond 1666-ban még váradi rab volt,¹³⁷ majd kiváltották a fogságból, ennek pontos időpontja azonban nem ismert. Barkóczy Zsigmondot a kurucok ölték meg 1678 őszén Ungvár alatt.¹³⁸ A kortárs Kraus György, segesvári szász jegyző, történetíró *Erdélyi krónikája* is beszámol Barkóczy Zsigmond 1664. márciusi elfogásáról és Nagyváradon török rabságba kerüléséről.¹³⁹ A német nyelvű *Krónika* magyar kiadásának fordítója és jegyzeteit írója, Vogel Sándor úgy tudja, hogy „fogságából a Zemplén vm-i nemesség váltotta ki. Thököly Imre kivégeztette.”¹⁴⁰ Barkóczy Zsigmond halálának körülményeiről csak ennyi adat áll rendelkezésünkre, de az bizonyosan tudható, hogy 1664 tavaszától több évig váradi rab volt, és rabsága kapcsolódott Rákóczi László halálához.

Úgy gondoljuk, hogy a Barkóczy fiú sorsának közismertsége lehetségesé teszi annak feltételezését, hogy éppen egy róla szóló rabének kolofonja

¹³⁶ MHH 1881, 217. A Pálóczi Horvát család naplója 1622–1790. A családi napló ivateit Werbóczy 1561-ben nyomtatott *Tripartitum*ához köttették hozzá.

¹³⁷ Ezt bizonyítja Wesselényi Ferenc Zemplén vármegyéhez 1666. augusztus 1-jén kelt levele, amelyben többek között Barkóczy Zsigmond fogságból való kiváltásáról is szó esik. Hivatkozik rá Oláh 2013, 56.

¹³⁸ „[...] szállásunkon gazdánk néhai Barkóczy Zsigmond, kit is in anno 1678. az kuruczok megöltek ugyanott Ungvár alatt, az mikor szegény Barkóczy Sándort is elfogták volt, és sok becsületes főrendeket.” Károlyi 1865, 29–30.

¹³⁹ Kraus 2008, 756. és 758.

¹⁴⁰ Kraus 2008, 921.

az, amit az „A” változat végén olvashatunk. Valószínűnek látszik, hogy mind a Barkóczyak, mind Rákóczi László és Thököly Imre életdrámájának közös váradi színhelye eredményezte azt, hogy a később keletkezett, de már név nélkül élő Thököly-énekbe egyszerre épült be Rákóczi László neve és Barkóczy Zsigmond rabénekeének záró versszaka. Ez egyrészt a váradi rabság szituációjának megfeleléséből történhetett így, másrészt a Barkóczy–Rákóczi nevek hasonló hangzása is szerepet játszhatott, hiszen a Thököly-énekekben szerepelt a még gyermek Rákóczi Ferenc neve.

A Pálóczi Horvát család naplójának ezt az eseményt rögzítő rövid bejegyzése jó példa lehet a hasonló hangzású nevek összekeverésére, tévesztésére.

„Anno eodem die 28 maji verték fel az magyarok és németek egy néhány ezren Várad várossát, honnan sok török rabokat és asszonyokat kihoztanak, és sok nyereségek is volt, kevés károkkal, az holott grof Barkóczy László uram oda maradt, lövés miatt esvén halála.”¹⁴¹

Az a László keresztnévű gróf, akinek lövés miatt esett halála, minden bizonnyal nem Barkóczy László (1601–1659) volt, hanem gróf Rákóczi László. Barkóczy László, a négy Barkóczy fiú, István, Ferenc, György és Zsigmond apja 1659-ben halt meg. Néhány oldallal korábban erről meg is emlékezik a Pálóczi Horvát család II. György nevű tagja által írt napló. Mivel a megelőző bejegyzés éppen *néhai* Barkóczy László uram önagsága fiának fogságba eséséről szólt, valószínűleg ez a Barkóczyakat emlegető szövegelőzmény okozta a névtévesztést is.

Mindazonáltal az sem elképzelhetetlen, hogy Barkóczy Zsigmond okkal feltételezett rabénekeéhez hasonlóan Rákóczi László tragikus vállalkozásáról és haláláról is keletkezhetett valamiféle tudósító ének vagy halotti búcsúztató a maga korában. A vásározók között elvegyülő álruhás katonák meséje, Rákóczi László karóba húzott fejének látványa, a váradi rajtaütés hordereje, Rákóczi László személyének jelentősége indokolhatóvá teszi egy történeti ének születésének feltételezését. Létezhetett az eseményről valamilyen családi hagyomány is, amely eljutott az eseményt kiszínező, regényesen tálaló Kazy Ferenc jezsuita történetíróhoz is.¹⁴²

¹⁴¹ MHH 1881, 220. *A Pálóczi Horvát család naplója 1622–1790.*

¹⁴² Timon Sámuel és Kazy Ferenc jezsuita történetírók kapcsolatáról: Borián 1999, 56.

Az énekek összeötvöződése valamikor az 1680-as évek végén, a 90-es évek derekán mehetett végbe, azzal egy időben, hogy a felszabadító háborúk megindulásával a kuruc vezér politikai szerepe, befolyása fokozatosan csökkenni kezdett, és a Portán történt rehabilitációja is a köztudatban mindinkább halványítani kezdte pár hónapos fogságának emlékét.

„Urak sallangossa Rákoczy Sámuel”

A balladai „D” változat valamennyi között a legredukáltabb formát mutatja, a többi variánsnak csak a legjellemzőbb sorait tartalmazza, lényegi kivonatát adva ezzel a történetnek, miáltal a szöveg a tisztán epikai, közlő előadásmód felé tolódik el.

A szóbeliségben zajló folklorizáció egyik jele, hogy a többi variáns négy-soros, bokorrímes szerkezetét a balladában a hagyományosabb kétsoros, párrímes szerkezet váltotta fel. (Kéziratunk bekezdéssel, nagy kezdőbetűvel jelzik a strófavatárokat.) Azt, hogy valóban strófaváltás történt és nem csak a lejegyzés formája változott meg, az is bizonyítja, hogy a *Rákóczi Sámuel*-balladában a strófa továbbra is értelmi-gondolati egység maradt, tehát a versszakhatár egybeesik a gondolat határával. Vadai István *Az oralitás metrikájáról* írt tanulmányának címe szerint: „Szóban kettő – írva négy”

”A négysarkú aaaa rímes szerkezet elsősorban az írásbeli kultúra sajátjának mondható, a szóbeliségre pedig egy ennél jóval egyszerűbb szerkezet lesz jellemző: az aa”¹⁴³

Klasszikus balladáinkhoz hasonlóan¹⁴⁴ a *Rákóczi Sámuel* legjellemzőbb nyelvi alakító elve az ismétlés. Minden sor, illetve hatos félsor egy-egy kijelentés, amely ismétlésekkel kerül megerősítésre. A sorismétlés mellett (3., 5., 8–9. versszakokban) sajátos lüktetést ad a balladának a 2. és 4. sorokban a félsorismétlés, vagyis hogy a sor második fele más szavakkal megerősíti az elsőnek tartalmát, valamint az 5. és 7. versszak gondolatrítmusa.

---

¹⁴³ Vadai 2012, 24–25.

¹⁴⁴ Klasszikus népballadánk stílusjegyeiről Ortutay–Kriza 1968, 92–97.

Balladai stílusjellemző az igeidők és igemódok gazdagsága és a jelzők minimális használata is. A páros rím a versszakoknak csak alig több mint a felében valósul meg, ez a töredékesség jele, három versszakban is szerepet kap viszont az alliteráció. A Sámuel nevet nagy valószínűséggel a *sallangossa* szó alliterációs kényszere hívta életre, mivel csak azzal együtt, annak értelmezőjeként fordul elő a szövegben. A *keskeny szíjakkól, rojtokból álló cifraság, lelógó, csüngő, függő dísz* jelentésben élő *sallang* szó ebben a kontextusban nyelviileg, képileg megújított kifejezése az olyan 17. századi költői toposzoknak, amelyek közül mint legközelebbi analógiát *Bónis Ferenc keservéből* idézhetjük: „*Magyarok cimeri, nemes ágból lettek.*”¹⁴⁵ A *magyarok cimeri* itt ugyanúgy értelmezője az alanyi szerkezetnek, mint az *urak sallangossa* a Rákóczi Sámuelnek. Mivel a *sallangossa*, *sallangóssa* írásmód egyaránt előfordul a ballada kézírataiban, felvetődhet kérdés: a *sallang* vagy a *sallangó* szótóval van dolgunk? A két rokon értelmű szó között jelentéseltávolodás ment végbe, és a *sallangó* már a 18. sz. közepétől a *szekér oldalára erősített vaskarikát* jelentette, amibe dugva a villát, kapát, fejszét szállítják, illetve a szekér egyik tartozékát is nevezték így. A ballada *sallangossa* szava tehát a *sallang* szó képzett alakja, és egy csoport, közösség legelőkelőbb, legkiemelkedőbb személyiségének metaforikus megnevezésére szolgál. Azt is meg kell jegyeznünk, hogy 1783-ból már szótározva van a *sallang* átvitt értelmű pejoratív jelentése (felesleges, haszontalan, értéktelen cifraság), amely mára szinte kizárólagossá vált. Mindezek azt a véleményt erősítik, hogy a ballada szövege a 18. század első felében alakult ki.¹⁴⁶

A 12. sor után az egyes szám első személyű előadás felváltása egyes szám harmadik személyre, valamint a hős azonosítására is szolgáló, a családtól való búcsúnak mint lírai elemnek a kiesése egyre inkább szükségessé tették a személy közvetlen megnevezését. Mivel a *Rákóczi Sámuel-ballada* előzményeinek tekinthető szövegek családtól való búcsúrészében állandóan a Rákócziak szerepelnek, kézenfekvőnek látszik, hogy a balladai hős a „*Rákoczy*” nevet kapta. A Rákóczi családnév kötöttsége, ismert és híres volta

¹⁴⁵ RMKT XVII/10. 109. sz., 393.

¹⁴⁶ MTsz 1838, 83. és 323., TESz 1976, III. k. 480., ÚMTsz 2002, IV. k., 811. A szó ismert előfordulása az *Angyal Bandi* betyárballadában: „*Válla hegyét a bundája nyomítja, / Csizmaszárát a sallangja borítja.*” (Ortutay–Krizsa 1968, 580.)

miatt variálódásnak, torzulásnak csak a keresztnév volt kitéve. Így kerülhetett a szövegekbe László, Ferenc és Sámuel. Említésüket azonban minden bizonnyal mélyebb okok is indokolták, s a szüzséhez való kapcsolódásuk több irányból is megtörténhetett. A változatok „*Szép Rákóczi László*” és a „*Szép Rákóczi Józsi*” formáit legvalószínűbben a Thököly-énekekben még jól értelmezhető „*Szép Rákóczi Ferenc*” megszólítás inspirálta. A „*Szép Rákóczi*” megnevezést egyébként az egyik legismertebb korai rabénekekben, az 1657-ben tatár rabságba esett magyarok panaszában is megtaláljuk. A rabok Rákóczi Györgyhez fordulnak, az ő segítségében bizakodnak.

*„Kérjük Szép Rákóczit
Mint kedves urunkat,
Szánnya meg gyermekink,
Özvegy feleségink.”¹⁴⁷*

Szövegcsaládunk változatai a fogságba esést taglaló epikai rész után illeszkednek a hasonló műfajú énekekhez, és ez a vonzódás, vegyülési hajlandóság, affinitás alakítja felépítésüket (panasz, búcsú, fohász, kolofon) és szövegezésüket is. Ezekben a panasz állandó eleme a *régi szabadság* és a mostani *szolgaság*, *rabság* szembeállítás. Gyakori metafora az *orca hervadása*, a *gyengén tartott test* szenvedése, a *víg nap homályosodása*. A búcsú rész közkedvelt szövegezése az *istennek ajánllak, megbocsássatok már*.

*„Igyed porban hever, rád sok veszéj todul
Rígi szabadságod szolgására fordul.”¹⁴⁸*

*„Ah, rabságra fordult keserves életem,
Minden nyomorúság környülfogott engem,
Búval és bánattal rakva van én szívem
Mert vasra van verve gyengén tartott testem.”¹⁴⁹*

---

¹⁴⁷ RMKT XVII/9. 158/I. sz., 403.

¹⁴⁸ RMKT XVII/10. 109. sz., 391. *Bónis Ferentz keserve*

¹⁴⁹ RMKT XVIII/15. 83. sz., 156. Kezdősora: „*Ah, rabságra fordult keserves életem*” Jegyzet 419.

„Homályba bémerült napom,
Gyászban öltözött csillagom;
Mert virágzó állapotom
Keservesen jut eszembe.”¹⁵⁰

„Ilyen véletlenül szerencsém fordula,
Napom fényessége homályba borula,”¹⁵¹

A Rákóczi Sámuel-balladában nagyon hangsúlyos a szabadság mellett az úri méltóság semmivé válásának felpanaszlása. A Thökölyt emlegető kuruc kori versek külön csoportját alkotják azok a halotti búcsúztatók, amelyekben az elhunyt a kurucok vezérértől, a fejedelem *őnagyságától* is elköszön. 1680 márciusában így búcsúzik halotti versében Thökölytől Szuhay Gáspár, az Abaúj vármegyei bujdosó had főkapitánya:

„Legelőször pedig ez utolsó szókra
Halgasson Thököly gróf úr őnagysága,
Kinek tekinteti s úri méltósága
Termett és beszéde méltán uraságra.”¹⁵²

Talán megkockáztathatjuk a feltételezést, hogy Rákóczi Sámuel *úri méltóságának* kiemelése és a ballada utolsó sorában *őnagyságának* nevezése a Thököly-történetre való megkopott emlékezet eredménye.

A tartalmi-tematikai hasonlóság, az énektípushoz való hasonulási szándék nemcsak jellegzetes toposzok használatát, hanem egész versszak bevonását is eredményezi. A „B” változat befejező fohásza feltűnő hasonlóságot mutat a Wesselényi-féle összeesküvésben való részvétel vádjával 1671-ben kivégzett *Bónis Ferenc* búcsúénekének fohászával. Az utólagos hozzátoldás gyanúját erősíti, hogy a „B” változatunkban a kolofon után áll ez a versszak, míg a *Bónis Ferenc*-énekben a kolofon előtt. Azt a feltételezésünket, hogy a két vers fohászának közvetlen köze lehet egymáshoz, megerősítheti, hogy a „B” változat mindhárom, Pálóczi Horváth Ádám által másolt kéziratában a

¹⁵⁰ MKBR 1953, 32. sz., 131. *Balogh Zsigmond éneke.*

¹⁵¹ MKBR 1953, 74.sz., 265. *Lehet-e, Istenem.*

¹⁵² Idézi Varga 1975, 68. *Szuhay Gáspár gyászverse* KKK 1977, 61. sz., 219.

versszak harmadik sorában „jőjj el édes Anyám” olvasható, amit az RMKT kritikai kiadása *értelemszerűleg* javított „jőjj el édes Atyám”-ra. Ez a fohász-típus valószínűleg sokféle szövegezéssel élt, egyiket a másiktól alakították. A fohász szövegének a helyzethez való igazítása során a Bónis Ferenc fohászának 2. sorában olvasható „melyben szült volt anyám” befolyásolhatta a következő sorban esett szótévesztést, ami a két strófa közvetlen kapcsolatát bizonyíthatja. Ez a fohász a „C” változatunkból a rövidülés következtében már hiányzik.

BÓNIS FERENC KESERVE

„Uram, elvégeztem, melyet biztál reám,
Igaz vallásomban, melyben szült volt anyám,
Híven megmaradtam. Jövel, kedves atyám,
Lelkemet vedd hozzád, add meg szép koronám.”¹⁵³

„B” változat a kézirat szerint

„Uram, már el vettem, a’ mit nekem adtál,
Szenvedtem a’ sorsot, a’ mire juttattál,
Ne hagyj így sinlődni, jőjj el édes anyám,
Hozd el végső órám, add meg szép koronám.”

„Ha a tenger vize mind ténta volna is”

Az énektípushoz való hasonulási szándék eredményezhette a *Rákóczi Sámuel-ballada* zárását is, amely a *Dancsuj Dávid-ballada* befejező részével mutat közelebbi, „*atyafiságos*” kapcsolatot.¹⁵⁴ A *Dancsuj Dávid-balladát* illetően a szakirodalom egyetért abban, hogy régi bujdosó- és rabének lehetett, „*a hangja a régi balladákhoz kapcsolja*”, amit aztán a betyárköltészet is befolyásolt, és többszörös áttételen, módosuláson keresztül az újabb változatait a szerelmi líra fordulatai töltötték ki.¹⁵⁵

---

¹⁵³ RMKT XVII/10. 109., 394.

¹⁵⁴ MKBR 1953, 13.

¹⁵⁵ Vargyas 1976, 413–414.

Véleményünk szerint a *Dancsuj Dávid-ballada* geneziséét tekintve hasonló a *Rákóczi Sámuel*hez. Itt is egy 17. századi történelmi eseményhez kapcsolódó epikus költői hagyomány jelentette azt az epikus struktúrát, amelyből a folklorizálódás során népballada alakult.¹⁵⁶

A *Dancsuj Dávid* szóban forgó befejező részt tartalmazó változata a Kriza-hagyatékból jelent meg a Magyar Népköltési Gyűjtemény (MNGY) III. kötetében, 1882-ben. Záró toposza, *lehetetlenségi formulája*¹⁵⁷ teljesebb a *Rákóczi Sámuel-balladából* megismertnél. Ez a két balladánk minden bizonnyal motíválta a toposz széles körű elterjedését.

DANCSUJ DÁVID

„Mennyi égen csillag, íródeák vóna,
Mennyi réten fűszál, mind pennaszár vóna,
Mennyi erdő-lapi, mind papíros vóna,
Veres tenger habja mind tentalé vóna:
Az én sok bánatim mégse férne réa,
Mégse férne réa.”¹⁵⁸

RÁKÓCZI SÁMUEL

„Ha a' tenger vize mind ténta volna is,
Valamennyi fű szál mind penna vólna is,

*Mégsem irhatná le kinjai sokságát,
Mellyekkel emésztik szegényt, ő nagyságát.”*

Ezt a toposzt tartalmazza az alábbi szövevényes kontaminációt mutató rabének részlete is. Az énekhez fűzött jegyzet ezt a képsort *a középkor óta európai lírai közhelynek* nevezi.

„Tisza-víz, Duna víz, ha mind tinta vóna,
Erdőn a falevél mind pappiros vóna,
Mezőbe a fűszál, ha mind penna vóna,

¹⁵⁶ Fazakas 1980, 161–163.

¹⁵⁷ Ezt a toposzt Küllös Imola nyomán nevezzük *lehetetlenségi formulának*. (Küllös 2012b, 364–365.)

¹⁵⁸ Ortutay–Krizsa 1968, 170. sz. 562.

*Az égen a csillag íródiák vóna:
Mégis én panaszim le nem írhatná a.*¹⁵⁹

A későbbiekben már átértelmezve, a konkrét vonatkozás (rabság) helyett a szerelmi bánatot kifejező általánosabb jelentésben terjedt.

*„Küküllő kövecse kalamáris volna,
Törökök gyapotja mind tentabél volna,
Tenger sűrű habja mind tentalé volna,
Mezón mennyi fűszál mind pennaszál volna,
Égen mennyi csillag íródiák volna:
Bánatim leirni annak is sok volna.”*¹⁶⁰

Szabó T. Attila az erdélyi kéziratárakban található énekeskönyveink népi és népies anyagát kutatva a *Kún Sámuel* kéziratgyűjteményből (1831–32) közölt énekeket. A 14. számú, szerelmi panasz is ennek a közkeletű képnek egy változatával zárul.

*„Az egeken ahan Cillag
Mind iro lenne
A mezőben a han fűszál*

*Mint Penna lenne
A Tengerben ahan szep víz
Mind tenta lenne
E világnak szép kestsége (?)*

*Mind papíros lenne
Megis az en banatimat
Le nem írhatná.”*

---

¹⁵⁹ Ortutay 1970, II. k. 29. sz., 526.. és jegyzete 738.

¹⁶⁰ Kriza 2013, 27. sz., 142–143. *Kicsi nemes legény*.

Szabó T. Attila felsorolja a toposz Krizánál, Kálmány Lajosnál található előfordulásait, majd hozzáfűzi: „*a kép maga az oláh népköltészetből is ismeretes*”.¹⁶¹

Ide sorolhatjuk – bár teljesen redukált forma – a *Bíró Szép Anna*-ballada klauzuláját is:

*„Nincs tentám, se pennám,
Sem kalamárisom,
Mivel leírjam én
Az én bűm, bánatom,”*¹⁶²

„más hagyomány szerint”

Az eddigiek alapján összegzésként elmondhatjuk, hogy a *Rákóczi Sámuel* akár modellje is lehetne az olyan fejlődési utat bejárt balladáknak, amelyek egy eredetileg gazdagabb szövetű epikai szerkezetből tömörültek, érlelődtek a szájhagyományozódás folyamatában a műfaj specifikumait lényegre törően megvalósító struktúrává.

Minden arra utal, hogy míg a többi, a történeti énekhez közelebb álló variánsnál a változatképződés elsődleges közege a kéziratos írásbeliség, a *Rákóczi Sámuel*-ballada esetében a variálódás és hagyományozódás meghatározó közege a szóbeliség volt. Az már a mi külön szerencsénk, hogy Pálóczi Horváth Ádám a korábban valahonnan megismert, megtanult balladát a történeti ének változatával együtt emlékezetből lejegyezte. Tehát egy szöveg, esetünkben egy Thököly Imrét megszólaltató rabének variálódásának két, bár egymástól nem független folyamatáról van szó. A változatok létrejöttében írásbeli és szóbeli hagyományozódás egyaránt közrejátszott. A bemutatott négy kéziratos változat között nincs leszármazási kapcsolat abban az értelemben, hogy az egyik szöveg a másik közvetlen másolata vagy átírása lenne. A szöveggazdák, Jankovich Miklós, Pálóczi Horváth Ádám és Horvát András más-más hagyományból, „*más hagyomány szerint*” másolták, jegyezték le szövegeiket.

¹⁶¹ Szabó T. 1931. 491. A *Kún Sámuel* gyűjtemény: Stoll 776.

¹⁶² Ortutay–Krizsa 1968, 31. sz., 206.

Csörsz Rumen István ugyan arra mutat rá, hogy a *Püspök városában* kezdetű énekek másolatai egy viszonylag szűk csoportot jelölnek ki, hogy egyazon körnek körbejáró szövegei, hiszen Horváth András Győr környéki plébános költő szintén ismerőse lehetett Pálóczi Horváth Ádámnak és Jankovich Miklósnak, de megjegyzi azt is, hogy nincsenek pontosan megegyező variánsok.¹⁶³

Véleményünk szerint a meghatározó kapcsolatok nem a szöveggazdák, a kézirattulajdonosok, hanem a szövegek szereplői és feltételezett hősei között voltak: Thököly Imre, Rákóczi László, Barkóczy Zsigmond, Rákóczi József, II. Rákóczi Ferenc alkottak kontextusos hátteret a kontaminálódáshoz, a szövegcsalád énekeinek megszületéséhez.

---

¹⁶³ Csörsz 2023, 235–236.

IRODALOM

- Acsády 1898 = Acsády Ignác: *Magyarország története I. Lipót és I. József korában (1657–1711)*. A Magyar nemzet története VII. kötet, Bp., Atheneum.
- Angyal 1888 = Angyal Dávid: *Késmárki Thököly Imre 1657–1705*. I–II. Bp., 1888–1889.
- Baricz 1986 = Baricz Zsolt: *Cseri Mihály Erdély históriája kéziratmásolati családjának provenienciája*. Doktori disszertáció. Szeged. (Utolsó letöltés: 2024. július 3.) <https://doktori.bibl.u-szeged.hu>
- Benczédi 1975 = Benczédi László: *Thököly Imre és fejedelemsége*. In: Thököly-émlék-ünnepség a fejedelem halálának 270. évfordulója alkalmából. Vaja. 5–22.
- Berlász 1973 = Berlász Jenő: *Jankovich Miklós könyvtári gyűjteményeinek kialakulása és sorsa*. Az Országos Széchényi Könyvtár évkönyve 1970–1971. 109–173.
- Bethlen 1993 = Bethlen János: *Erdély története 1629–1673*. Bp., Balassi Kiadó.
- Bodza–Paksa 2019 = Bodza Klára – Paksa Katalin: *Magyar népi énekiskola II*. Bp., Hagymányok Háza.
- Borián 1999 = Borián Elréd: *A történetíró jezsuita testvérek: Kazy Ferenc és Kazy János újraértékelése*. In: Az Egyetemi Könyvtár évkönyvei, IX. k., Bp., 45–63.
- Borovszky 1901 = Borovszky Samu: *Bihar vármegye és Nagyvárad*. (Magyarország vármegyéi és városai) Bp.
- Botka 1863 = Botka Tivadar: *Rákóczy Erzsébet történetéhez*. Győri Történelmi és Régészeti Füzetek. Kiadják: Ráth Károly és Rómer Flóris, II. kötet. Győr. 347–349.
- Bóta 1970 = Bóta László: *A népballada elméletehez I. rész*. Irodalomtörténeti Közlemények, (74. évf.) 5–6. sz. 657–661.
- Bóta 1971 = Bóta László: *A népballada elméletehez II. rész*. Irodalomtörténeti Közlemények, (75. évf.) 4. sz. 657–661.
- Bóta 1973 = Bóta László: *A népballadáról. Kallós Zoltán új kiadványa kapcsán*. Kortárs, 8. sz. 1330–1332.
- Bóta 1976 = Bóta László: *Ki volt a „nagy hegyi tolvaj”? A népballada történeti elvű kutatásának problémái és lehetőségei*. Kortárs, 11. sz. 1798–1807.
- Bóta 2018 = Bóta László: *Írások a régi magyar irodalom és a történeti elvű népballada-kutatás köréből*. Szerkesztette Fazakas István, Bp., Fekete Sas Kiadó. 149–245.

- Bunyitay 1883 = Bunyitay Vince: *A váradi püspökség története alapításától a jelenkorig*. IV. k. Nagyvárad.
- Bunyitai 1892 = Bunyitay Vince: *Nagyvárad a török foglalás korában (1660–1692)*. Bp.
- CzF 1862–1874 = Czuczor Gergely – Fogarasi János: *A magyar nyelv szótára*. I–VI. 1862–1874, Bp.
- Cserei 1983 = Cserei Mihály: *Erdély története 1661–1711*. Szerkesztő: Bánkuti Imre, Kátona Tamás. Bp., Európa.
- Csörsz 1999 = Csörsz Rumen István: *Könyvek önmagunknak. Magyar kézirat típusok a 18–19. században*. In: Az olvasó – az olvasás. Irodalmi tanulmányok. Szerk.: L. Simon László és Thimár Attila. Bp., FISZ. 75–89.
- Csörsz 2003 = Csörsz Rumen István: *Népbaldadaink egyik forrásvidéke: a közköltészet I*. Néprajzi Látóhatár, A Gyórfy István Néprajzi Egyesület folyóirata. XII. évf., 3–4. szám. 31–50.
- Csörsz 2007 = Csörsz Rumen István: *Történelmi hősök helyzetdaltai a 18–19. századi magyar közköltészetben*. In: Folklor és történelem. Szerk.: Szemerényi Ágnes. Bp., Akadémiai, (Folklor a magyar művelődéstörténetben 3.) 123–138.
- Csörsz 2009 = Csörsz Rumen István: *Szöveg szöveg hátán. A magyar költészet variációs rendszere 1700–1840*. (Irodalomtörténeti Füzetek 165. szám) Bp., Argumentum.
- Csörsz 2011 = Csörsz Rumen István: *„ki magam tsinálmánya, ki másé” Közköltészet és írói program Pálóczi Horváth Ádám Ötödfélszáz Énekek (1813) című gyűjteményében*. In: Magyar Arion. Tanulmányok
- Pálóczi Horváth Ádám műveiről. Szerk.: Csörsz Rumen István, Hegedűs Béla. Bp., 2011. rec. iti, az MTA Irodalomtudományi Intézetének recenziós portálja. 319–347.
- Csörsz 2013a = Csörsz Rumen István: *Kultsár István és a hasznos Mulatságok „köznépi dall”-ai (1818–1828)*. Doromb Közköltészeti tanulmányok 2. 143–204.
- Csörsz 2013b = Csörsz Rumen István: *„Nincs becsületi a katonának.” Egy kuruc vonatkozású szövegcsalád*. In: Kuruc(kodó) irodalom. Tanulmányok a kuruc kor irodalmáról és az irodalmi kurucokról. Szerk.: Merics István, Nyíregyháza. 229–247.
- Csörsz 2016 = Csörsz Rumen István: *A kecsgerő Nimfától a fonóházi dalokig. Közköltészeti hatások a magyar irodalomban (1700–1800)*. Bp., Universitas.
- Csörsz 2019 = Csörsz Rumen István: *Jankovich Miklós és a Nemzeti Dalok gyűjteménye*. Irodalomismeret. A Magyar Irodalomtörténeti Társaság folyóirata. 4. sz. 63–78.
- Csörsz 2023 = Csörsz Rumen István: *Jankovich Miklós és a régi magyar irodalmi kánon*. In: „Enyészetnek örvényéből ki ragadtam” Jankovich Miklós és kora. Szerk.: Csörsz Rumen István. Reciti konferenciakötetek, Bp., ELKH BTK Irodalomtudományi Intézet. 209–248.
- Dávid 1906 = Dávid Manó: *Thököly viszonya a Portához*. Kolozsvár.
- Dobszay László 1984 = Dobszay László: *Magyar zenetörténet*. Bp., Gondolat.
- Domokos–Paksa 2016 = Domokos Mária–Paksa Katalin: *„Vígággal zeng Parnassusnak*

- magas teteje*”. 18. századi kottás források és a magyar zenei néphagyomány. Bp., Akadémiai.
- ÉP 1979 = *Énekes Poézis. Válogatás Pálóczi Horváth Ádám Ötödfélszáz énekeiből*. Válogatta Katona Tamás, szakmailag ellenőrizte, az utószót és a szövegekre vonatkozó jegyzeteket írta Küllös Imola. A zenei részt gondozta és a dallamokra vonatkozó jegyzeteket írta Domokos Mária. Bp., Magyar Helikon.
- Fabó 1908 = Fabó Bertalan: *A magyar népdal zenei fejlődése*. Ezer kótapéldával, számos hasonmással és képpel. Bp., MTA.
- Fazakas 1980 = Fazakas István: *Zólyomi Dávid sorsa a kéziratoss és népköltészetben*. In: Régi magyar irodalmunk és európai háttere. Az egyetemi magyar irodalmi diákkörök konferenciája (Szeged, 1978), Bartók István és Monok István szerk., Szeged, JATE. 159–178.
- Fejér György 1817 = Fejér György: *T. Vadassi Jankowics Miklós’ Gyűjteményeiről, és Régiségei között találkozó két ismeretlen Emlékekről, eddig még nem magyarított Írásokról*. Tudományos Gyűjtemény, 11. sz., 3–46.
- Földesi 2023 = Földesi Ferenc: *Enyészetnek örvényéből kiragadtam. Jankovich Miklós és kora*. (recenzió), Irodalomtörténeti Közlemények, (127. évf.) 5. sz., 649–654.
- Fried 1986 = Fried István: *Jankovich és a magyar népköltészet-kutatás*. Ethnográfia (97.) 114–122.
- Gálos 1940 = Gálos Rezső: *A német érzelmes dalköltészet magyar emlékei*. Irodalomtörténeti Közlemények, (50. évf.) 1. sz., 31–49.
- Gálos 1941 = Gálos Rezső: *A Rákóczi Lászlóról szóló ének egy ismeretlen kézírata*. Irodalomtörténeti Közlemények, (51. évf.) 4. sz., 392.
- Gergely 1916 = *Teleki Mihály levelezése VII. kötet 1675–1677*. Szerkeszti Gergely Sámuel, Bp., Atheneum.
- Gergely 1926 = *Teleki Mihály levelezése VIII. kötet 1678–1679*. Szerkeszti Gergely Sámuel, Bp., Királyi Magyar Egyetemi Nyomda.
- Gyalóky 1913 = Gyalóky Jenő: *Rákóczy László*. Hadtörténeti Közlemények. 14. évf. 1. sz., 435–447.
- Gyulai 2021 = Gyulai Éva: *Zboró és a Rákóczi-család*. In: Rákóczi emlékkönyv. Bp., Bethlen Gábor Alapkezelő Zrt. 129–178.
- Horn 1990a = Horn Ildikó: *Rákóczi László pályája (1633–1664)*, Hadtörténeti Közlemények (103.) 2. sz., 61–90.
- Horn 1990b = *Rákóczi László naplója*. A Naplót feltárta, közlésezi és a jegyzeteket írta Horn Ildikó; szaklektorálta és az utószót írta R. Várkonyi Ágnes, Magyar Hírmondó sorozat, Bp.: Magvető.
- Horváth 1832 = Horváth Endre: *Kisebbségi költemények*. Pesten, Esztergami k. Beimel József.
- Kármán 2019 = Kármán Gábor: *Thököly Imre elfogása: A felső-magyarországi oszmán vazallus állam bukása és az erdélyi diplomácia*. Történelmi Szemle, 61. évf., 3. sz., 411–432.
- Károlyi 1886 = Károlyi Árpád: *Buda és Pest visszavívása 1686-ban*. A kétszázados emlékkünnepély alkalmára Budapest Fővá-

- rosa megbízásából eredeti kútfők alapján. Bp.
- Károlyi 1865 = *Gróf Károlyi Sándor önéletírása, naplójegyzetei*. In: Magyar Történelmi Emlékek. Kiadja Szalai László. IV. k., Pest.
- Kazy 1749 = Kazy, Francisco: *Historia regni Hungariae III. 1601–1680*. Tyrnaviae.
- KKK 1977 = *A kuruc küzdelmek költészete*. S.a.r. Varga Imre. Bp., Akadémiai.
- Kodály 1971 = Kodály Zoltán: *A magyar népzene*. Bp., Zeneműkiadó. A példatárt szerkesztette Vargyas Lajos.
- Korompay 1985 = Korompay Bertalan: *Betűrendes mutatók és kiegészítések Jankovich Miklós énekgyűjteményeihez*. In: Jankovich Miklós a gyűjtő és mecénás (1772–1846) Tanulmányok. Szerk.: Belitska-Scholtz Hedvig. Bp., Akadémia. (Művészettörténeti Füzetek 17.) 173–196.
- Köpeczi 1976 = Köpeczi Béla: *„Magyarország a kereszténység ellensége.” A Thökölyfelkelés az európai közvéleményben*. Bp., Akadémiai.
- Kraus 2008 = Kraus, Georg: *Erdélyi krónika (1608–1666)* (Siebenbürgische Chronik) Vogel Sándor fordításában, bevezetésével és jegyzeteivel. Pro-Print, Csíkszereda.
- Kriza 1975 = Kriza János: *Vadrózsák*. Kriza János székely népköltési gyűjteménye Faragó József gondozásában. Bukarest, Kriterion.
- Kriza 2013 = Kriza János: *Vadrózsák*. Erdélyi néphagyományok. Második kötet. Szerkesztette Olosz Katalin. Kolozsvár, Kriza János Néprajzi Társaság.
- Kriza 1991 = Kriza Ildikó: *Balladaklasszifikáció – ballada műfaj*. (1969) In: Kriza Ildikó: *A magyar népballada*. Fejezetek a balladatudatásból. (Folklór és Etnográfia 56.) Debrecen, KLTE Néprajzi Tanszék. 44–60.
- Krompecher 1931 = Krompecher Bertalan: *Jankovich Miklós irodalmi törekvései*. Bp., Eggenberger.
- Küllös 1985 = Küllös Imola: *Jankovich Miklós kéziratok énekgyűjteményeinek folklórisztikai vizsgálata*. In: Jankovich Miklós, a gyűjtő és mecénás (1772–1846) Tanulmányok. Szerk.: Belitska-Scholtz Hedvig. Bp., Akadémia. (Művészettörténeti Füzetek 17.) 154–172.
- Küllös 2011 = Küllös Imola: *Pálóczi Horváth Ádám és a néphagyomány*. In: Magyar Arion. Tanulmányok Pálóczi Horváth Ádám műveiről. Szerk.: Csörsz Rumen István, Hegedűs Béla. Bp., 2011, reciti, az MTA Irodalomtudományi Intézetének recenzíós portálja. 305–317.
- Küllös 2012a = Küllös Imola: *Balladaszüzsék és -típusok legrégebb kéziratok feljegyzései*. In: uő. Közkezen, közzájón, köztudatban. Folklórisztikai tanulmányok. Bp., Akadémiai. 105–130.
- Küllös 2012b = Küllös Imola: *A latorköltészet és betyárfolklór összefüggései*. In: uő. Közkezen, közzájón, köztudatban. Folklórisztikai tanulmányok. Bp., Akadémiai. 351–377.
- Lakos 1904 = Lakos Lajos: *Nagyvárad múltja és jelenéből*. A városi levéltár adatai alapján. Nagyvárad.
- Ludiková–Mikó–Pálffy 2007 = Ludiková, Zuzana – Mikó Árpád – Pálffy Géza: *A sze-*

- peshelyi Szent Márton-templom. Egy fel-ső-magyarországi katolikus központ késő reneszánsz és barokk sírkövei és halotti címerei.* Művészettörténeti Értesítő, 56. kötet, 2. szám. Szerk.: Jávor Anna. Akadémiai. 313–344.
- Major 1967 = Major Ervin: *A Rákóczi-kor zenéje.* Előadás a Magyar Néprajzi Társaságban. (1953) In: Major Ervin: *Fejezetek a magyar zene történetéből. Válogatott tanulmányok.* Bp.; Zeneműkiadó. 109–123.
- Marczali 1980 = Marczali Ferenc: *A Rákóczi Sámuel ballada.* In: Régi magyar irodalmunk és európai háttere. Az egyetemi magyar irodalmi diákkörök konferenciája (Szeged, 1978), Bartók István és Monok István szerk., Szeged, JATE. 128–157.
- Mészöly 1930 = Mészöly Gedeon: *Pálóczi Horváth Ádám énekeskönyve.* Szeged, Városi Nyomda és Könyvkiadó Rt.
- MHH 1881 = *A pálóczi Horváth család naplója.* Közli és előszóval ellátta Szopori Nagy Imre. Monumenta Hungariae Historia. Magyar Történelmi Emlékek. Második osztály. Írók. XXXI. k., Bp.; 185–300.
- MHH 1895 = *Olosz Ferencz jelentései.* Monumenta Hungariae Historica. Magyar Történelmi Emlékek. Harmadik osztály. Országgyűlési emlékek. XVIII. k., 1683–1686. 396–407.
- Mikó 2002 = *Jankovich Miklós (1772–1846) gyűjteményei: Kiállítás a Magyar Nemzeti Galériában 2002. november 28. – 2003. február 16.,* szerk. Mikó Árpád, Bp., Magyar Nemzeti Galéria 2002. (A Magyar Nemzeti Galéria kiadványai 2002/1). 237–248.
- Mikó 2023 = Mikó Árpád: *Jankovich Miklós gyűjteményei – húsz év után.* In: „Enyészetnek örvényéből ki ragadtam” Jankovich Miklós és kora. Szerk.: Csörsz Rumen István. Reciti konferenciakötetek, Bp., ELKH BTK Irodalomtudományi Intézet. 15–27.
- MTsz 1838 = *Magyar tájszótár.* Kiadta a Magyar Tudós Társaság, Budán.
- Nagy 1857 = Nagy Iván: *Magyarország családai címerekkel és nemzedékrendi táblákkal.* I.k. Kiadta Friebeisz István. 196–200.
- Oláh 2013 = Oláh Tamás: *Adalékok Rákóczi László, Rákóczi Erzsébet, valamint Radics András életútjához.* Széphalom 23. A Kazinczy Ferenc Társaság évkönyve. 45–64.
- Olosz 2021 = Olosz Katalin: *Balladarendszerezések a magyar folklorisztikában.* In: Kriza János Néprajzi Társaság évkönyve 29. Kolozsvár, KJNT.
- Ortutay 1959 = Ortutay Gyula: *Variáns, invariáns, affinitás. (A szájhagyományozó műveltség törvényszerűségei).* MTA Társadalmi-Történeti Tudományok Osztályának közleményei. Szerk.: Szabó Imre, IX. k. 3–4. sz. 195–238.
- Ortutay 2010 = Ortutay Gyula: *Napló 3. (1967–1977)* Bp., Alexandra.
- Ortutay–Krizsa 1968 = Ortutay Gyula–Krizsa Ildikó: *Magyar népballadák.* Bp., Szépirodalmi.
- ÖÉ 1953 = *Ötödfélszáz Énekek. Pálóczi Horváth Ádám dalgyűjteménye az 1813. évből.* Kritikai kiadás, jegyzetekkel. S. a. r.: Bartha Dénes, Kiss József. Bp., Akadémiai.

- Papp 1970 = Papp Géza: *A 17. század énekelt dallamai*. Bp., Akadémiai (Régi magyar dallamok tára II.)
- Péterffy 1976 = Péterffy Ida: *Pálóczi Horváth Ádám három levele Jankovich Miklóshoz*. Irodalomtörténeti Közlemények 4. sz., 500–505.
- Rákóczi 1979 = Rákóczi Ferenc: *Vallomások. Emlékiratok*. Szerkesztette és jegyzetek Hopp Lajos. Bp., Szépirodalmi.
- Riedl 1913 = Riedl Frigyes: *Kuruc balladák*. Irodalomtörténet, 2. évf. 7–8. sz., 417–452.
- RMKT XVII/9 = Régi Magyar Költők Tára XVII. század 9. kötet. *A két Rákóczi György korának költészete. (1630–1660)*. S. a. r. : Varga Imre. Bp., Akadémiai, 1977.
- RMKT XVII/10 = Régi Magyar Költők Tára XVII. század 10. kötet. *Az 1660-as évek költészete*. S.a.r.: Varga Imre. Bp., Akadémiai, 1981.
- RMKT XVII/14 = Régi Magyar Költők Tára XVII. század 14. kötet. *Énekek és versek (1686–1700)*. S.a.r. : Jankovics József. Bp., Akadémiai, 1991.
- RMKT XVIII/14 = Régi Magyar Költők Tára XVIII. század 14. kötet. *Közköltészet 3. A társadalmi élet költészete. 3/A Történelem és társadalom*. S. a. r. : Csörsz Rumen István, Küllös Imola. Bp., Universitas Kiadó, Editoprinceps Kiadó. 2013.
- RMKT XVIII/15 = Régi Magyar Költők Tára XVIII. század 15. kötet. *Közköltészet 3. A társadalmi élet költészete. 3/B Közkerölcs és egyéni sors*. S.a.r.: Csörsz Rumen István, Küllös Imola. Bp., Universitas Kiadó, 2015.
- Seprődi 1908 = Seprődi János: *A magyar népdal zenei fejlődése*. Erdélyi Múzeum 25. évf., (Fabó Bertalan könyvének recenziója). 293–327.
- Seres 2006 = Seres István: *Thököly Imre és Törökország*. (Magyar-török kétnyelvű kiadás.) Bp., Akadémiai.
- Spangár 1734 = Spangár András: *A magyar krónikának a melyet Elsőben meg-irt és kibocsátott nemzetes Petthó Gergely [...] negyedik, ötödik és hatodik része [...]*. Nyomtatott Cassan. Hasonmás kiadás: Dharma, Bp., 1993.
- Stoll + sorszám = *A magyar kéziratos énekeskönyvek és versgyűjtemények bibliográfiája (1542–1840)*. Összeáll.: Stoll Béla. 2. jav., és bőv. kiadás, Bp., 2020. Balassi.
- Szabolcsi 1979 = Szabolcsi Bence: *A magyar zene kézikönyve*. Bp., Zeneműkiadó.
- Szabó T. 1931 = Szabó T. Attila: *Ismeretlen irodalomtörténeti adatok erdélyi kéziratrárból*. Irodalomtörténeti Közlemények. 41. évf. 4. sz., 479–494.
- Szász 1879 = Szász Károly: *Emlébeszéd Pázmándi Horváth Endre 1839-ben elhunyt R.T. fölött. A születése századik évfordulóján Pázmádon rendezett ünnepélyen*. (Értekezések a nyelv- és széptudományok köréből. VIII. kötet, V. szám.) Bp., M. Tud. Akadémia.
- Szilágyi 2019 = Szilágyi Márton: *Néprajz és irodalomtörténet: egymásba fonódó utak*. Doromb Közköltészeti tanulmányok 7. 25–33.

- Szirmai 1809 = Szirmai Szirmay Antal: *Szathmár vármegye fekvése, története, és polgári esmérete. I. rész.* Budán.
- Szirmay 2004 = Szirmay András *feljegyzései 1680–1713.* Vay Ádám Múz. Baráti Köre. S.a.r. Kincses Katalin Mária, Vaja.
- Sztareczky 1959 = *Kékedi népdalok.* Sztareczky Zoltán gyűjtése. Miskolc.
- TESz 1976 = *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára.* Főszerkesztő Benkő Lóránd. Bp., Akadémiai.
- Thaly 1864 = Thaly Kálmán: *Régi magyar vitézi énekek és elegyes dalok XVI-ik, XVII-és XVIII-ik századbéli eredeti kéziratokból I-II.,* Pest, Lauffer Vilmos.
- Thaly 1873 = Thaly Kálmán: *Késmárki Thököly Imre naplói, leveleskönyvei, és egyéb emlékezetes írásai.* (Magyar Történelmi Emlékek) II. kötet, Bp.,
- Timon 1736 = Timon Sámuel: *Epitome chronologica rerum Hungaricarum.* Claudiopoli. (Kolozsvár)
- TMÁOt 1870 = Török-Magyarkori Állam-Okmánytár. IV. *Török-Magyarkori történelmi emlékek. Okmánytár. (6),* Szerk.: Szilády Áron és Szilágyi Sándor. Pest.
- TMÁOt 1872 = Török-Magyarkori Állam-Okmánytár. VII. *Török-Magyarkori történelmi emlékek. Okmánytár. (9),* Szerk.: Szilády Áron és Szilágyi Sándor. Pest.
- Toldy 1864 = Toldy Ferenc: *A magyar nemzeti irodalom története. A legrégebb időktől a jelen korig rövid előadásban.* Bp., 1987. Szépirodalmi. (hasonmás kiadás)
- Tóth-Szabó 1904 = Tóth-Szabó Pál: *Nagyvár rad az erdélyi fejedelmek s a török uralom korában.* Nagyvárad premontrai főgimnázium értesítője. Nagyvár ad.
- Török 2011 = Török Zsuzsa: *Pálóczi Horváth Ádám dalgyűjteményének 1814-es másolata. Kézirattörténet.* In: Magyar Arion. Tanulmányok Pálóczi Horváth Ádám műveiről. Szerk.: Csörsz Rumen István, Hegedűs Béla. Bp., 2011, reciti, az MTA Irodalomtudományi Intézetének recenziós portálja. 427–434.
- Történelmi Tár 1889 = *Guzics János naplója.* Közli Rakovszky István. Történelmi Tár. 3. sorozat, 12. kötet. 434–490.
- Történelmi Tár 1900 = *Gróf Petheő Zsigmond kassai vice generális levelei herceg Lobkowitz Vencelhez (1661–1674).* A M. Tud. Akadémia Tört. Bizottságának másolatgyűjteményéből. Történelmi Tár. 4. sorozat, 1. kötet. 568–591.
- Ujváry 1980 = Ujváry Zoltán: *Kádár vitéz balladája.* In: Népszokások és népköltészet. A Hajdú-Bihar Megyei Múzeumok közleményei 35., Debrecen. 557–572.
- ÚMTsz 2002 = *Új magyar tájszótár. 4. k.,* Főszerk.: B. Lőrinczy Éva, szerk.: Hosszú Ferenc, Bp., Akadémiai.
- Vadai 2012 = Vadai István: *Szóban kettő – írva négy. Az oralitás metrikájáról.* In: Dóromb. Közköltészeti tanulmányok 1. Bp., 24–25.
- Varga 1975 = Varga Imre: *Thököly a magyar irodalomban.* In: Thököly – emlékünnepe s a fejedelem halálának 270. évfordulója alkalmából. Vaja. 61–78.

Vargyas 1976 = Vargyas Lajos: *A magyar népballada és Európa I-II.*, Bp., Zeneműkiadó.

felkelés és kora. Szerkesztette Benczédi László. Bp., Akadémiai. 215–255.

R. Várkonyi Ágnes 1976 = R. Várkonyi Ágnes: *Kritika és emlékezet. (Vázlat II. Rákóczi Ferenc Thököly-képeiről).* In: A Thököly-

Wertner 1898 = Wertner Mór: *A Rákócziak családi történetéhez. (Befejező rész)* Erdélyi Múzeum, XVI. k. II. füz., 95–106.